

CLIO MŰHELYTANULMÁNYOK

2019/4. SZÁM

"AZ ORSZÁG SZOLGÁLATÁBAN MEGMARADNI
A LEGFŐBB ERKÖLCSI KÖTELESSÉG"
VASS JÓZSEF MINISZTERELNÖK-HELYETTESI SZEREPE
A BETHLEN-KORMÁNYBAN

TASCHEK ZOLTÁN

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödők Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám

Felelős szerkesztő: Gellért Ádám

© Taschek Zoltán
© Clio Intézet, 2019

A jelen munka a 2019 áprilisában megrendezett XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekció *Két világháború közti magyar történelem I.* szekciójában második helyezést elért dolgozat átdolgozott és kibővített változata. A szerző felkészítő tanára dr. Szerencsés Károly, habilitált egyetemi docens (ELTE BTK, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék) volt.

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
<https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>

Borítókép: A Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus szervezőbizottsága Vass József népjóléti és munkaügyi miniszternél (az első sorban jobbról a második). A képen Dréhr Imre népjóléti államtitkár hátul jobbról a második helyen áll. Fortepan, 74411.

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

4 BEVEZETÉS

5 *Módszertan és források*

7 *Historiográfiai áttekintés*

10 ÉLETRAJZI VÁZLAT

12 A MINISZTERELNÖK-HELYETTESI TISZTSÉG JELLEMZŐI

16 VASS JÓZSEF POLITIKAI SZEREPE

16 *Bethlenhez fűződő viszonya*

20 *Az ellenzékkel szembeni magatartása*

24 *Politikai kapcsolatrendszere*

28 VASS JÓZSEF TÁRSADALMI SZEREPE

28 *Kapcsolata a sajtóval*

30 *Szónoki tehetsége*

33 *Személyes népszerűsége*

39 VASS JELENTŐSÉGE A HALÁLA UTÁNI EGY ÉV FÉNYÉBEN

42 ÖSSZEGZÉS

44 MELLÉKLETEK

46 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

I. Bevezetés

A Horthy-korszak vezető politikusainak, elsősorban miniszterelnökeinek életpályája jól ismert, a kormányfők nagy részéről, illetve egyes miniszterekről alapos biográfiák születtek. Különösen az utóbbi néhány évben vált ismét rendkívül népszerűvé ez a műfaj.¹ Vass József azonban kivételt jelent. A Bethlen-kormány és a teljes negyedszázados korszak egyik leghosszabb ideig hivatalban lévő miniszterének és Bethlen István miniszterelnök-helyettesének személye és pályafutása szinte teljesen ismeretlen és feldolgozatlan. Nem véletlen, hogy a szakirodalom ezen hiányossága többször is felmerült a korszakkal foglalkozó történetészek műveiben.²

Tanulmányomban ezt a hiányosságot kísérlem meg csökkenteni azzal, hogy áttekintem Vass Józsefnek a Bethlen-kormányban betöltött miniszterelnök-helyettesi szerepét. Arra keresem a választ, hogy pontosan milyen feladatkört jelentett a Bethlen kormányában betöltött miniszterelnök-helyettesi tisztség, és a rendszer szempontjából mekkora jelentősége volt annak, hogy a miniszterelnök éppen Vass Józsefet választotta ki erre a szerepre. A kérdést mindenekelőtt Vass személyének és személyiségének vizsgálatán keresztül igyekszem megválaszolni.

A tanulmány tehát alapvetően problémaközpontú, így a kronologikus rendet az egyes alfejezeteken belül igyekszem érvényesíteni. Először a tanulmány módszertani kereteit és forrásait ismertetem, valamint azt, hogy milyen kép élt eddig a szakirodalomban Vass Józsefről, s különösen miniszterelnök-helyettesi szerepéről. Ezt követően röviden vázolom Vass pályáját az 1920-as évek elejéig, és elsősorban tevékenységének azon elemeit vizsgálom, amelyek későbbi politikai szerepében feltehetően meghatározó jelentőséggel bírtak. Ezután elemzem a miniszterelnök-helyettesi pozíció mibenlétét, s arra keresem a választ, hogy mik voltak a funkció általános jellemzői, miért volt szükség erre a tisztségre, milyen feladatkört jelentett, s valójában mennyire tekinthetjük tényleges politikai súllyal rendelkező posztnak.

¹ A fontosabb műveket felsorolja: Vonyó, 2017: 9–10. Az egyik legújabb – Vass József pályája szempontjából is releváns – életrajz Bartha Ákos Bajcsy-Zsilinszky Endréről írt munkája: Bartha, 2019.

² Vida István például már 1986-ban említette, hogy jelentős szociálpolitikai tevékenysége ellenére Vass „nevével nem találkozni a század első harmadára tekintő munkákban”. Vida, 1986: 212. Egy évtizeddel később pedig Tímár István is azzal zárta „vázlatát”, hogy „Vass József hosszú miniszteri pályafutása ellenére sem került a korszakkal foglalkozó történetírás reflektorfényébe. [...] Pályájának részletes, tárgyilagos értékelése történettudományunk nagy adóssága”. Tímár, 1995: 73. Hasonló álláspontot fogalmazott meg később Katona Attila. Szerinte Vassról annak ellenére nem született még „modern szemléletű monográfia”, hogy véleménye szerint a miniszter a „kormány második embere” volt, és „habitusában, politikai világképében jellegzetesebb figurája volt e korszaknak”, mint maga Bethlen. Katona, 2001: 614. Legutóbb pedig Bartha Ákos Bajcsy-Zsilinszky Endre pályájának kutatásán keresztül találkozott a miniszter személyével, szintén nagy hiányossággént említve, hogy továbbra sem „készült még biográfia Bethlen István változó összetételű kormányainak egyik legstabilabb miniszteréről, a miniszterelnök helyetteséről”. Bartha, 2019: 157.

Ezt követi a dolgozat legfontosabb része, amiben azt vizsgálom, hogy a miniszterelnök-helyettség jellemzői alapján miként lehet meghatározni Vass személyének jelentőségét és kiválasztásának okait. Itt elemzem egyrészt azt, hogy a politikai életben általában milyen szerepet játszott, másrészt vizsgálom, hogy milyen kapcsolatban állt a társadalom különböző csoportjaival. Elsőként kitérek Vass miniszterelnökhöz fűződő kapcsolatára, a különböző politikai erőkkel és pártokkal való viszonyára, valamint a miniszter politikai kapcsolatrendszerére. A vizsgálat második részében Vass sajtóval való viszonyát, illetve olyan személyes tulajdonságait, képességeit vizsgálom, amelyek kihatással lehettek kinevezésére, így szónoki tehetségét és személyes népszerűségét.

Végül azt vizsgálom, hogy a Bethlen-kormány Vass 1930 szeptemberében bekövetkezett halála utáni csaknem éppen egy évig tartó tevékenysége, helyzete mennyiben igazolhatja a Vass szerepéről, személyének jelentőségéről elmondottakat.

1. Módszertan és források

A tanulmány kérdéseinek megválaszolásához Vass József életpályáját, tevékenységét két aspektusból szükséges vizsgálni: kapcsolati hálója és személyisége, személyes tulajdonságai, kompetenciái szempontjából. Vonyó József megállapítása szerint ugyanis egy személyről „csak a korszak és a hely általános viszonyainak, továbbá ebből fakadó életkörülményei, fő tevékenységének közege, családi, szakmai és más kapcsolatai” elemzésével lehet „reális és megbízható képet adni”.³ Előbbi vázolása elsődlegesen politikatörténeti, egyháztörténeti, valamint sajtótörténeti szempontok alapján, ezekkel kapcsolatos források és szakirodalom segítségével vált lehetségessé. Személyiségének vizsgálatát a téma mellett már az is indokolja, hogy az utóbbi években a biográfiákban egyre hangsúlyosabbá vált az egyes közéleti szereplők tevékenységének és döntéseinek háttérben álló személyes motivációk és személyiségjegyek vizsgálata. Amint azt Kövér György egyik, az életrajz-írás módszertani kérdéseivel foglalkozó tanulmányában hangsúlyozza, „a politikus is ember”, ezért „egy politikus cselekedetei a társadalmi eredet és az egész mozgástér ismerete nélkül ugyanúgy megmagyarázhatatlannak, mint ahogy a karriermotivumok és karaktervonások feltérképezése híján sem fejthető meg, hogy miért éppen úgy döntött az illető egy adott szituációban, ahogy”.⁴ Ezzel összhangban állapította meg Vonyó József is, hogy a társadalmi, politikai és kulturális környezet mellett a személyiség játszhat meghatározó szerepet egy ember sorsának alakulásában.⁵ Egy

³ Vonyó, 2017: 14–15.

⁴ Kövér, 2014: 9–10.

⁵ Vonyó, 2017: 18.

olyan vizsgálatban tehát, amelynek fő kérdése, hogy Bethlen István kormányának tagjai közül miért éppen Vass Józsefet választotta ki helyetteséül, elengedhetetlen ennek a szempontnak hangsúlyos érvényesítése. Mindezek mellett Vass szerepének egyes tényezői – főleg szónoki tehetségének és személyes népszerűségének vizsgálata – szempontjából a politikai kommunikációelmélet eredményeinek hasznosítására is lehetőség nyílt.

Ehhez a vizsgálatához jelentős mennyiségű forrás áll rendelkezésre. Fontos szerepet játszanak a két világháború közti politikusok életrajzaiban megszokott dokumentumok: a parlamenti naplók, a különböző világnézetű és pártállású sajtótermékek, memoárok, a levéltári források közül pedig különböző iratanyagokban (például Bethlen István, vagy a szociáldemokrata pártfrakció iratai között) fennmaradt levelezés (Vass által írt, neki címzett, illetve vele kapcsolatos levelek egyaránt), követi jelentések, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, valamint Kozma Miklós iratai.⁶

Részletesen ki kell térni ugyanakkor Vass József tevékenységének legjelentősebb forrásbázisára, a – már a miniszter halála után lezajlott – úgynevezett Dréhr-per iratanyagára.⁷ Ennek egy kisebb része a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a miniszterelnökség iratai között maradt fenn.⁸ Jelen téma szempontjából ez azért hasznosítható, mert a per kezdeti szakaszának iratai mellett a Vass hagyatékát képező, levelekből, cikkek, beszédek szövegeiből álló dossziék is ennek részét képezik. Ennél sokkal problematikusabb ugyanakkor az ügy lényegi részét jelentő, Budapest Főváros Levéltárában, a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai közt őrzött, jelentős mennyiségű (tíz dobozt és egy csomót kitevő) iratanyag, amelyből a legfontosabbak a tárgyalásokon elhangzott tanúvallomások.⁹

Bár a per elsősorban Vass József népjóléti miniszteri tevékenységével kapcsolatban megkerülhetetlen, több szempontból – például Vass személyiségét illetően – miniszterelnök-helyettesi szerepével kapcsolatban is releváns adatokat tartalmaz. Ugyanakkor különösen két okból szükséges fokozott forráskritikával közelíteni ehhez a peranyaghoz: egyrészt az ügy valószínűsíthető politikai szálai, másrészt Dréhr Imre magatartása, motivációi kétségeket

⁶ Életrajzát lásd: Ormos, 2000: I-II.

⁷ Dréhr Imre Vass politikai államtitkára volt 1926-1930 között. A Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban történt pénzügyi szabálytalanságokat feltáró, azok miatt Dréhrt felelősségre vonó, rendkívül szövevényes és hosszúra nyúlt (a botrány 1930 decemberében egy ellenzéki interpellációval robbant ki, és a végső szót csak a Kúria mondta ki 1936 februárjában) perről szintén nem készült még részletes, tárgyalagos feldolgozás. Újabban csak Gergely Jenő ismertette nagyon röviden a per történetét: Gergely, 2001: 331–332. A hiányosságot jól mutatja, hogy Bartha Ákos egyik tanulmányában Karsai Elek egy 1962-ben írt – a historiográfiai áttekintésben még említésre kerülő – munkájára hivatkozik az ügyel kapcsolatban: Karsai, 1967: 203–210; Bartha, 2017: 58.

⁸ MNL OL, K 26, 1390. csomó, K. tétel.

⁹ BFL, VII.5.c. 3635/1932.

vethetnek fel a per során elhangzó egyes állítások valóságtartalmával, hitelességével kapcsolatban.¹⁰ Ezért ezt az iratanyagot csak abban az esetben használtam, ha a per számos tanúja közül több egybehangzóan vallott egyes kérdésekben, vagy olyan állítások hangoztak el, amelyek egyértelműen bizonyítást nyertek, vagy az állítások más típusú forrásokkal alátámaszthatók voltak.

2. Historiográfiai áttekintés

A Dréhr-per jelentőségét azért is szükséges kiemelni, mert nemcsak az egyik legfontosabb forrásbázis, hanem, mert valószínűleg leginkább ennek az eljárásnak köszönhető, hogy a miniszter pályája nagyrészt feledésbe merült, illetve a meglevő kevés életrajzi áttekintésben döntően negatívan befolyásolta Vass munkásságát. A Kádár-korszak kezdeti éveiben, amikor a két világháború közötti kormánypárti politikusok egyoldalúan negatív megítélés alá estek a szakirodalomban, a Dréhr-per során felmerült vádak és pletykák alapján egyes munkák Vass Józsefet olyan személyként mutatták be, akinek minisztériumában tombolt a korrupció, s maga a miniszter volt a „főtolvaj”, aki szegények, rokkantak elsikkasztott pénzéből finanszírozta fényűző életét és „nőügyeit”.¹¹

A vádak megerősítése vagy megcáfolása a későbbi évtizedekben is elmaradt. Tímár István 1995-ben írt életrajzi vázlatában pályafutásának rövid ismertetésén túl csak a miniszter Vas vármegyével való kapcsolatát és szociálpolitikai intézkedéseit és nézeteit ismertette

¹⁰ A politikai szálak kérdése elsősorban a szakirodalomban kerül említésre. A Horthy Miklós iratainak egy részét publikáló forráskiadványban szerepel, hogy az ügy háttérét „a Bethlen-Gömbös csoport politikai harca képezte”. Bár a munka ezt nem bizonyítja, valóban árulkodónak tűnhet, hogy míg Horthy már 1933-ban szorgalmazta egy koronatanácson a per mielőbbi lezárását, az csak három évvel később ért véget. Lásd: Szina–Szűcs, 1962: 131, 135. Ezt az értelmezést a későbbi szakirodalom is átvette, lásd pl. Romsics, 1999: 329; Gergely, 2001: 331. Arra ugyanakkor semmi sem utal, hogy közvetlen kormányzat beavatkozásról, „konceptiós perről” lenne szó, amely teljesen hitelteleníthetné a per során elhangzottakat. Forráskritikai szempontból Dréhr magatartása azonban sokkal nagyobb óvatosságra int. Bár különösen a nyilvánosság előtt többször hangoztatta, hogy célja elhunyt minisztere emlékének megvédése, a per során sokszor azt hozta fel védelmében, hogy a vitatott intézkedéseket Vass utasítására tette meg, a felelősséget így teljes mértékben a védekezni már nem tudó miniszterére hárította. Az 1934 nyarán lezajló büntetőtörvényszéki tárgyaláson ráadásul az egyik tanú azt vallotta, hogy korábban Dréhr egyik ügyvédje „megkörnyékezte”, azt kérve tőle, hogy egy kérdésben Dréhr számára kedvező módon valljon. BFL, VII.5.c. 3635/1932. 1. csomó. A Képviselőház mentelmi bizottsága jelentése többrendbeli hivatali sikkasztás, közokirathamisítás, hűtlen kezelés és lopás büntetével, továbbá hivatali hatalommal való visszaélés vétségével gyanúsított Dréhr Imre országgyűlési képviselő mentelmi ügyében. Uo. 6. doboz, 3. 1932. április 11. Lásd még Bruchteiner Rezső tanúvallomása, főtárgyalási jegyzőkönyv, 1934. június 25., Uo. 71–81. Természetesen csak a per részletes feldolgozása adhat választ a későbbiekben ezekre a kérdésekre.

¹¹ Győri, 1959: 168–198. Ehhez képest Karsai Elek már említett, 1962-ben megjelent munkája elfogultságai és téves állításai (tényként közli a Dréhrrel szemben felhozott összes, a per során jelentős részben ejtett vádat) ellenére is már tárgyilagosabbnak tekinthető. A Vassról ekkor kialakított kép jelentős hatását mutatja, hogy a róla, illetve a Dréhr-ügyről szóló rövid, ismeretterjesztő cikkeken is visszaköszönnek e munkák egyes állításai. Lásd pl. Hátori, 2011; Benkéné, 2013.

röviden, megemlítve a népjóléti minisztériumban felderített „óriási összegű visszaéléseket”.¹² Rónay György 2008-ban, a XX. század első felének jelentős katolikus egyházi és közéleti személyiségeit bemutató ismeretterjesztő munkájában, még rövidebben tért ki Vass Józsefre, kijelentve – immár pozitív elfogultsággal értékelve Vass személyét –, hogy a vele kapcsolatos pletykák, vádak „nem voltak igazak”.¹³

Vass megítélését tovább bonyolítja, hogy népjóléti miniszteri tevékenységével, a nevéhez köthető szociálpolitikai reformokkal kapcsolatban már a rendszerváltás előtt is megjelentek pozitívabb, a reformok érdemeit is elismerő munkák, például Laczkó István, Csizmadia Andor, illetve Petrák Katalin tollából.¹⁴ Az utóbbi években pedig már részletes elemzések is születtek pályájának ezen szakaszáról: Bódy Zsombor például a társadalombiztosítási törvények születését vizsgálta munkájában, Egresi Katalin pedig Vass miniszteri tevékenységének egyes aspektusainak bemutatása mellett szociálpolitikai gondolkodásának felvázolására is vállalkozott.¹⁵ Emellett rövid (másfél évig tartó) kultuszminiszteri tevékenységéről is megjelentek rövid ismertetések a magyar oktatáspolitikusok vázlatos életrajzeit ismertető kötetekben.¹⁶ A szakirodalomban ugyanakkor Vass miniszteri tevékenységénél is több a bizonytalanság Bethlenhez fűződő viszonya kérdésében.

Ez különösen a memoáriradalomban megjelenő, a szakirodalmat sok esetben befolyásoló állításokra vezethető vissza. Egyes visszaemlékezésekben ugyanis Vass Bethlen „ellenfeleként” jelenik meg, aki a kormányfő megbuktatására és a miniszterelnökség átvételére készült. Ezt említi visszaemlékezéseiben például két, a népi írók köréhez tartozó szerző, Talpassy Tibor és Féja Géza, valamint Raffay Sándor evangélikus püspök is.¹⁷ Náluk óvatosabban fogalmazva ugyan, de Nyisztor Zoltán katolikus pap, publicista is felveti, hogy Vassnak „minden valószínűség szerint” a kormányfői pozíció volt a célja.¹⁸ Ráadásul, ha Vass állítólagos ambícióit nem is említi, Bethlen és minisztere közti alapvető politikai, ideológiai ellentéteket feltételez munkájában a korszak egyik neves szociálpolitikusa, a kormányfő és a miniszter mellett is dolgozó Kovrig Béla is, akinek véleménye a szakirodalomban (Hámori Péter egyik tanulmányán keresztül) is megjelenik.¹⁹

Ehhez hasonlóan egyes egyháztörténeti munkákban is felbukkan ez a vélekedés.

¹² Tímár, 1995: 67–73.

¹³ Rónay, 2008: 93–95.

¹⁴ Laczkó, 1968: 118–142; Csizmadia, 1977: 78–82, 147. Petrák, 1978: 183–202.

¹⁵ Egresi, 2008: 29–31, 61–84, 231–261, 283–299, 306–324; Bódy, 2010: 160–191.

¹⁶ T. Kiss, 2002: 172; Mann, 2005: 79–81.

¹⁷ Talpassy, 1971: 11–12; Féja, 1982: 59, 61, 64; Giczi, 2005: 55.

¹⁸ Nyisztor, 1974: 143.

¹⁹ Kovrig, 1954: 162; Hámori, 2003: 40.

Vass püspöki kinevezésének tervével kapcsolatban Csizmadia Andor ugyancsak minden kommentár nélkül közli Sommsich József szentszéki követ véleményét, aki szerint Bethlen így akart „megszabadulni” Vasstól. Salacz Gábor viszont ehhez egyetértőleg hozzá is fűzi, hogy Bethlen és Klebelsberg is „vetélytársat láttak” Vassban „erős egyénisége” miatt.²⁰ Szabó Dezső egyik életrajzírója, Budai Balogh Sándor is azt emeli ki (minden bizonnyal elsősorban az említett népi írók állításai alapján) egyik munkájában, hogy „több vonatkozásban szemben állt (ha burkoltan is) Bethlenékkal”.²¹ Ezzel szemben Borsányi György 1986-ban megjelent monográfiájában Vasszt „Bethlen legbizalmasabb hívének és támaszának” nevezi, és így jellemzi Fazekas Csaba és Egresi Katalin is.²²

A szakirodalomban megjelenő bizonytalanságot jól illusztrálja, hogy Bartha Ákos Bajcsy-Zsilinszkyről nemrég megjelent biográfiájában megjegyzi, hogy a „mértéktartó szakirodalom” (különösen Romsics Ignác Bethlen Istvánról írt biográfiája) „nem tud ilyen tervekről”, vagyis Vass kormányfői ambícióiról, ugyanakkor megemlíti Nyisztor ezzel ellentétes, már idézett vélekedését.²³

Ehhez a bizonytalansághoz minden bizonnyal nagymértékben hozzájárult, hogy Vass miniszterelnök-helyettesi tisztségének vizsgálata pályájának egyéb szakaszainál is jobban elkerülte a történeti kutatás figyelmét. Ez a szerepe ugyanis nagyrészt csak említés szintjén tűnik fel egyes munkákban.²⁴ Bölöny József magyar kormányokat bemutató munkájában ugyan közli, hogy Vass „összesen több mint másfél éven keresztül helyettesítette” Bethlent, „gyakran a legkritikusabb időkben”, azonban nem fejt ki, mely időszakokra gondol, és mi volt ezek során Vass szerepe.²⁵ Miniszterelnök-helyettesi feladataival kapcsolatban csak Katona Attila és László T. László említi meg, hogy a minisztertanácsok vezetése tartozott ebbe a körbe. Utóbbi szerző munkáját ugyanakkor azért is fontos megemlíteni, mert – anélkül, hogy megkísérelne rá magyarázatot adni – „különösnek” nevezi, hogy Bethlen Vasszt választotta ki a helyettesi tisztségre.²⁶

Jelen tanulmány a fenti fontos kérdésekre keresi a választ.

²⁰ Csizmadia, 1966: 286; Salacz, 2002: 43–44.

²¹ Budai Balogh, 1983: 544.

²² Borsányi, 1986: 153; Fazekas, 2005: 168; Egresi, 2008: 28.

²³ Bartha, 2019: 157.

²⁴ Lásd pl. Gergely, 1993: 20; Romsics, 1999: 288.

²⁵ Bölöny, 1975: 18.

²⁶ Katona, 2001: 614; László T., 2005: 221–222.

II. Életrajzi vázlat

Vass József 1877. április 25-én született Sárváron, Vas vármegyében, édesapja elszegényedett cipésmester volt. Tehetsége mellett egyházi pártfogóinak, mindenekelőtt Tóth István győri kanonoknak köszönhetően, hogy az elemi iskola elvégzése után gimnáziumokban – először a győri bencéseknél, majd a székesfehérvári cisztercieknél – tanulhatott. 1898-ban pedig Steiner Fülöp püspök támogatásával a római Collegium Germanicum-Hungaricumba került.²⁷ Az itt töltött hét év meghatározó volt Vass életében. Mester János (aki vele egy időben volt a Collegium hallgatója) 1929-ben írt visszaemlékezése szerint ekkori tanulmányai, tevékenysége sok szempontból előrevetítették későbbi pályáját: elsősorban ugyanis szociológia iránt érdeklődött és már ekkor kitűnt szónoki tehetségével. Később pedig szakterületének is „a szociológiát és a gyakorlati társadalmi szervezkedést” választotta.²⁸ 1904. október 28-án szentelték pappá, egyetemi tanulmányainak pedig 1905. május 29-én intett végleg búcsút, miután a filozófiai után teológiai doktori szigorlatát is letette.²⁹

1905 nyarán tért haza,³⁰ először Adonyba került, mint káplán, de 1906-ban ugyanakkor már a székesfehérvári szeminárium tanára lett. A szélesebb közönség – egyelőre csak a városé – azonban elsősorban nem innen, hanem lapszerkesztői és újságírói munkásságának köszönhetően ismerte meg alaposabban.³¹ 1906 decemberében ugyanis megalapította a katolikus *Új Lap* székesfehérvári mellékletét, amelynek szerkesztője és állandó publicistája lett. Munkájának eredményességét mutatja, hogy – állítása szerint – a helyi kiadás megjelenésének köszönhetően jelentősen bővült a lap helyi olvasótábor. ³²Később pedig az 1907-ben megalapított Katolikus Sajtóegyesületnek is ő hozta létre első vidéki fiókegyesületét a városban.³³ A sajtó mellett az új katolikus tömegszervezetek munkájában is részt vett. Ezek közül a legjelentősebb az 1908-ban megalakult Katolikus Népszövetség volt, mely célul tűzte ki, hogy „egy szervezetbe egyesítse a más-más nemzetiséghez tartozó és más-más nyelven beszélő katolikusokat”. A szövetség röpiratokat adott ki és megyei agitációs napokat szervezett. A szervezetben Vass az apologetikai bizottság mellett a sajtóbizottságnak is tagja lett.³⁴

²⁷ Tímár, 1995: 67–68; Veress, 1917: 273.

²⁸ Mester, 1929: 15, 23.

²⁹ Uo. 65, 87.

³⁰ Veress, 1917: 273.

³¹ Tímár, 1995: 68.

³² Az *Új Lap* 1902 októberétől jelent meg. Klestenitz, 2013: 47.

³³ Uo. 79–80, 86.

³⁴ Népszövetség, 1918: 3, 15, 50.

Aktívan kivette a részét emellett a szociáldemokratákkal való küzdelemből is. 1909-ben a katolikus nagygyűlésen a „szociáldemokrata világnézetéről” tartott beszédében tipikus keresztényszocialista gondolkodásról tett tanúbizonyságot: egyrészt igen éles szavakkal ítélte el a szociáldemokraták materializmusát és antiklerikalizmusát, másrészt viszont maga is szociálpolitikai reformokat követelt. A keresztényszocializmus feladataként jelölte meg, hogy „megtanítsa a tévelygő proletártömegeket saját gazdasági érdekeinek védelme mellett a hazaszeretet, a hit és erkölcs szent meggyőződéseire”.³⁵ A pártpolitikában azonban egészen 1918 végéig nem vállalt szerepet, megmaradt a szociáldemokratákkal polemizáló publicistának, szervezőnek és szónoknak. Mindemellett 1911-től a Pesti Szent Imre Kollégium igazgatói pozícióját is betöltötte.³⁶

Az őszirózsás forradalom azonban teljesen új helyzetet teremtett. Vass kezdetben támogatta a radikális változásokat, cikkben üdvözölte az Osztrák-Magyar Monarchia széthullását, a függetlenség, a „négy száz éves álom” megvalósulását.³⁷ Szerepet vállalt a Nemzeti Tanácsban is, és az újonnan létrejövő Keresztényszocialista Néppárt egyik vezéregyéniségévé vált.³⁸ Támogatója lett az alsópapság érdekvédelmi szervezeteként létrejövő, különböző szociális és egyházi reformokat követelő Papi Tanácsnak is, de tevékenységének – Gergely Jenő szerint – mérséklésére törekedett. 1919. januárjában, a szervezet kongresszusa után hátat is fordított a Tanácsnak, indoklása szerint azért, mert – és ebben már az 1919 utáni időszak frazeológiája jelent meg – „a keresztény és nemzeti irányzat megerősödését várta a kongresszustól, de ebből semmit sem látott”.³⁹ Politikai érzékéről tanúságot téve a stabilitás érdekében 1919 elején már a szociáldemokratákkal való koalíciós kormányzás lehetőségét sem zárta ki.⁴⁰ Bár fokozatosan szembefordult az új rendszerrel, kormányzati kapcsolatai nem szűntek meg teljesen, így még a Berinkey-kormány határozott utolsó minisztertanácsán Vass szónoklattan tanári kinevezéséről a Budapesti Tudományegyetemre.⁴¹

Vassnak azonban rövidesen menekülnie kellett, s a Tanácsköztársaság időszakát egy Zala vármegyei faluban, Gógánfán vészelte át.⁴² A kommün bukása után rögtön visszatért a

³⁵ Klestenitz, 2016: 371–372, 375.

³⁶ Tímár, 1995: 68.

³⁷ Gergely, 1977a: 85. Vö. Hatos, 2018: 222.

³⁸ Gergely, 1977a: 86–88.

³⁹ Gergely, 1977b: 108, 110, 115.

⁴⁰ Gergely, 1977a: 96.

⁴¹ Hatos, 2018: 372. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor fontos megjegyezni azt is, hogy eredetileg a Budapesti Tudományegyetem hittudományi kara hívta meg Vass 1919. február 24-én (miután a neve már korábban is szóba került ezügyben), tehát a kormány csak jóváhagyta ezt a döntést. Lásd: Mózessy, 1997: 18–19.

⁴² Tímár, 1995: 68. Saját későbbi visszaemlékezése szerint egy „vörös főhadnagy” március végén „jóindulatúlag” értesítette, hogy parancsa van a letartóztatására. Ezt követően két, vöröskatonának öltözött Szent Imre-kollégista segítségével menekült el a fővárosból. Az Est, 1924. augusztus 28., 1. *Vass József népjóléti*

politikai életbe, s 1919 novemberében korábban vallott nézeteivel összhangban legfontosabb feladatként egy olyan „keresztény politika” érvényesítését jelölte meg, amely „a gyalázatba és kétségbeesésbe hajszolt munkásság érdekeit a szervezett erő hatalmával és a modern szociálpolitikai törvényhozással akarja” érvényesíteni.⁴³ 1920 januárjában a nemzetgyűlési választásokon a sárvári kerület egyhangúlag képviselőjévé választotta, majd alig több mint fél évvel később, augusztus 15-én az első Teleki-kormány Közélelmezésügyi Minisztériumának élére került. December közepétől a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetése is feladatává vált, és ilyen minőségében maradt tagja a Bethlen-kormánynak 1922 nyaráig, amikor népjóléti és munkaügyi miniszter lett.⁴⁴

S itt vetődik fel a kérdés: Bethlen miért éppen a tőle származásában, 1920-1921-ig terjedő pályájában nagyon különböző Vass Józsefet bízta meg rendszeres helyettesítésével, és miben állt ennek jelentősége? Ennek megválaszolásához pedig először a miniszterelnök-helyettesi tisztség jellemzőire szükséges kitérni.

III. A miniszterelnök-helyettesi tisztség jellemzői

A bethleni időszak miniszterelnök-helyettesi tisztsége nem volt állandó pozíció, okai eredetileg a miniszterelnök hivatalos külföldi útjai voltak, amelyekre, mivel Bethlen személyesen kívánta irányítani a külpolitikát, gyakran sor került.⁴⁵ Helyettesítésre először 1921 októberében került sor a velencei konferencia időtartamára, Vass József ekkor látta el első alkalommal – mindössze néhány napig – a helyettesi teendőket.⁴⁶ Haláláig csupán négy alkalommal nem őt kérte fel Bethlen erre a pozícióra: 1922 tavaszán és őszén Klebelsberg Kuno belügy-, majd kultuszminiszter, ezt követően 1923 tavaszán és nyarán Daruváry Géza külügyminiszter helyettesítette a kormányfőt.⁴⁷ Ezt követően, 1923 őszétől kezdve azonban minden esetben Vass Józsefet bízta meg ezzel a feladattal. Oka a külföldi utak mellett kiegészült egy-egy esetben a miniszterelnök betegségével, illetve 1924 nyaratól rendszeresen a kormányfő nyári szabadságával.⁴⁸ Az évtized második felében (1930-at kivéve, amikor ismét a külföldi utak miatti helyettesítés lépett előtérbe) már ez utóbbi volt a leghosszabb és évi

miniszter nyilatkozik négyévi miniszterségének munkájáról, eredményeiről és további terveiről.

⁴³ Gergely, 1977a: 136.

⁴⁴ Tímár, 1995: 68.

⁴⁵ Püski, 2006: 175; Romsics, 1999: 309, 312.

⁴⁶ Budapesti Hírlap, 1921. október 11., 2. *Politikai események.*

⁴⁷ *Hivatalos rész.* Budapesti Közlöny, 1922. április 7., 1; 1922. szeptember 21., 1; 1923. május 2., 1; 1923. augusztus 19., 1.

⁴⁸ Lásd pl. MNL OL, K 26, 770/1925. sz. irat, 1. Felterjesztés a kormányzóhoz a miniszterelnök helyettesítése tárgyában, 1925. január 31., Uo. 2185/1925. sz. irat. Bethlen levele Horthynak, 1925. április 9., Uo. 3738/1925. sz. irat, 1–4. Kormányzói magas kézirat Vass helyettesi kinevezéséről, 1925. június 20.

rendszerességű helyettesítések elsődleges oka. Mindennek következtében 1921 és 1930 között Vass József megszakításokkal csaknem két és fél éven keresztül, 1925-től kezdve minden év körülbelül egyharmadában töltötte be a miniszterelnök-helyettesi pozíciót (*lásd Melléklet, 1. táblázat*).

Bár az alapján, hogy ennek időtartama 1926-tól kezdve döntően a nyári hónapokra, tehát a politikai élet kevésbé aktív időszakaira esett, úgy tűnhet, hogy a helyettesítés pusztán formalitás volt, Vass helyettesi feladatkörének vizsgálata azt mutatja, hogy sokkal jelentősebb szereppel járt ez a tisztség, mint elsőre látszik.

A miniszterelnök-helyettes feladatkörét a korszakban semmiféle jogszabály nem határozta meg. Így csak egyéb források alapján rekonstruálható annak valós tartalma. Ezek alapján egyrészt adminisztratív teendőkkel járt a kormányfő helyettesének „munkaköre”. Ide tartozik például a minisztertanácsok vezetése, amely, különösen a nyári hónapokban, többnyire „folyó ügyek” (például kinevezések) elintézésében merült ki. A helyettesítések időtartamához igazodva 1924-től kezdve a minisztertanácsok legalább negyede-harmada Vass elnökletével zajlott le (*lásd Melléklet, 2. táblázat*). Szintén adminisztratív teendőnek számított, amikor különböző törvényjavaslatokat, illetve hivatalos jelentéseket kellett a miniszterelnök távollétében benyújtania a nemzetgyűlésnek, illetve képviselőháznak.⁴⁹ Végül ebbe a csoportba tartozott a miniszterelnöki rendeletek kiadásának feladata. Ebből a szempontból 1925 volt Vass József számára a „legaktívabb” év, ugyanis az akkor kiadott rendeletek több mint fele az ő aláírásával jelent meg.⁵⁰

Vass azonban maga fogalmazott úgy a frankhamisítási ügybírósi tárgyalásán tett vallomásaiban, hogy a „helyettesítés nem annyira adminisztratív, mint inkább politikai jellegű”.⁵¹ Az előbb felsorolt teendőknél tehát sokkal jelentősebb és bizalmasabb feladatai is voltak. Erre utal az is, hogy minden alkalommal, amikor Bethlen átadta Vassnak a miniszterelnöki teendőket, valamint akkor is, amikor újra elfoglalta hivatalát, a két politikus sokszor több órás megbeszélést tartott.⁵² Ezen politikai feladatokat összefoglalóan úgy lehet meghatározni, hogy Vass mindenekelőtt a politikai és társadalmi szereplőkkel való kapcsolattartást, az információszerzés feladatát végezte a miniszterelnök távollétében, amelyeket közvetítette aztán a kormányfő felé.⁵³

⁴⁹ KN, 1927: VII. 98. ülés (1927. december 1.), 191; KN, 1927: XXV. 361. ülés (1930. február 27.), 303; KN, 1927: XXIX. 411. ülés (1930. június 20.), 388.

⁵⁰ MRT, 1925: 1–137, 687, 937–941, 1687–1743.

⁵¹ MNL OL, K 428, c) Frankper, 1926. május 17., 332.

⁵² Lásd pl. Esti Kurír, 1926. május 29., 1–2. *Tanácskozások az ellenzékekkel az appropriációs javaslat átengedéséről*. Az Est, 1926. szeptember 29., 1. Bethlen István váratlanul hazaérkezett. Magyarország, 1928. december 18., 16. Bethlen átvette hivatalát és tanácskozott a reszortminiszterekkel.

⁵³ Ennek egyik példáját (Vass egy 1929 nyarán kelt levelét, melyben a miniszterelnök-helyettes tájékoztatja a

Ennek a kapcsolattartásnak egyik legfontosabb szereplője természetesen a kormányzó volt. 1925 nyarán, a Beniczky-ügy idején például kevesebb, mint két hét alatt négy alkalommal járt kihallgatáson Horthynál.⁵⁴ De helyettesítése idején érkeztek hozzá bizalmas jellegű politikai levelek is. Így például 1924 novemberében Zala vármegye főispánja számolt be neki a térség politikai viszonyairól, az ellenzéki mozgalmak helyzetéről, azzal az indoklással, hogy kötelességének tartja, hogy Vassnak, mint miniszterelnök-helyettesnek jelentést tegyen ezekről a kérdésekről.⁵⁵ Ezen kívül pedig a parlament tájékoztatása (például a miniszterelnök külföldi útjáról)⁵⁶ tartozik ebbe a kategóriába, valamint különböző delegációk, küldöttségek fogadása.⁵⁷

Azonban a kapcsolattartáson túl is lehetett szerepe Vassnak, mint rendszeres helyettesnek. Erre utal Bethlen Vass halála után adott egyik nyilatkozata, amelyben a kormányfő úgy fogalmazott, hogy helyettese „számtalanszor” segítségére volt „nagy politikai kérdésekben is”.⁵⁸ Ez egyfajta – a miniszterelnök-helyettesi tisztség hivatalos időszakain túlmutató – állandó „tanácsadói” szerepre utalhat, amely természetesen mindvégig bizalmas jellegű maradt és a nyilvánosság számára legtöbbször csak az derült ki, hogy Bethlen és Vass megvitaták az „egész belpolitikai helyzetet”. Időnként annyi konkrétumot tudhattak meg például, hogy a parlament őszi munkaprogramját beszélték meg a kormányfő nyári szabadságáról való visszatérésekor.⁵⁹

Mindezeken túlmenően nem véletlenül – bár nyilvánvalóan túlozva – nevezte halála után Vass egyik közeli ismerőse, Marczell Mihály „belügyi miniszterelnöknek”.⁶⁰ A szakirodalomból is jól ismert, hogy Bethlen elsősorban a külügyek iránt érdeklődött, olyannyira, hogy kormányzásának utolsó éveiben már munkatársai is kritikával illették, hogy egyéb kérdésekkel, például a belpolitikai és gazdasági problémákkal alig foglalkozik.⁶¹ Ezek alapján nem meglepő, hogy ezen kérdések elintézését több esetben Vassra hagyta – feltételezhetően saját direktívái alapján. 1924-ben és 1925-ben például Vass nyári helyettesessége többnyire gazdasági kérdésekkel való foglalatossággal telt el, 1928-ban pedig Bethlen rábízta az új

kormányfőt különböző bel- és külpolitikai fejleményekről) lásd: Szinai–Szűcs, 1972: 358–359.

⁵⁴ MNL OL, K 589, A kormányzó naplója, 1923. január 1–1925. október. 268–270; Gergely–Schönwald, 1978: 111.

⁵⁵ Közl: Paksy, 2006: 331–332.

⁵⁶ KN, 1927: XXVI. 375. ülés (1930. március 28.), 315–317.

⁵⁷ Lásd pl. Magyarország, 1926. július 20., 10. *Húsz magyar színész turnéja az európai metropolisokban*. Esti Kurír, 1927. augusztus 31., 7. *Vass József az iparosok székesfehérvári összejövetelét nem tartja tragikusnak*.

⁵⁸ Pesti Napló, 1930. szeptember 16., 10. *Bethlen István nyilatkozik*.

⁵⁹ Az Est, 1925. szeptember 29., 3. *Bethlen miniszterelnök ma reggel átvette hivatalát*. Az Est, 1928. október 4., 1. *A miniszterelnök ma átvette a kormány vezetését Vass Józseftől*.

⁶⁰ Magyarország, 1930. szeptember 10., 3. *Vass József halála*.

⁶¹ Püski, 2006: 175; Romsics, 1999: 321; Ormos, 2000: I. 171–172.; MNL OL, X 5049, 25575. sz. mikrofilm. Annual Report 1929. 138.

gazdasági minisztérium létrehozásának lebonyolítását is.⁶² Két évvel később pedig – a pénzügyminiszter mellett – szintén a miniszterelnök-helyettesre hárult a mezőgazdasági válságot enyhíteni hivatott úgynevezett „boletta”-törvény részleteinek kidolgozása.⁶³

Vassnak a belpolitikában betöltött egyre fajsúlyosabb szerepét mutatja az is, hogy – annak ellenére, hogy nem volt az Egységes Párt tagja –, élete utolsó éveiben már egyfajta „pártvezér-helyettesi” szerepet is betöltött. Ennek egyik jellemző példája volt, hogy 1930 augusztusában a kormánypárt értekezletén a váratlanul távolmaradó Bethlen helyett ő tájékoztatta – és igyekezett megnyugtatni – az egységes párti képviselőket különböző politikai és gazdasági kérdésekben, és csendesítette le átmenetileg a gazdasági problémák miatt a párton belül is jelentkező elégedetlen hangokat.⁶⁴

Nem véletlen ezért az sem, hogy a sajtóban többször is jelentek meg olyan hírek, melyek szerint Bethlen a belpolitikai élet irányítását át tervezi adni Vass Józsefnek a miniszterelnök-helyettesi pozíciója állandósításával.⁶⁵ Bár ez hivatalosan sohasem történt meg, és Bethlen természetesen minden kérdésben mindvégig magának tartotta fenn a végleges döntés jogát, ezek az „értésülések” mégis jól illusztrálják, hogy a miniszterelnök-helyettesi tisztség korántsem egy súlytalan, pusztán formális és adminisztratív jellegű feladatkört jelentett. Ellenkezőleg, a kormány munkájában fontos szerepet játszó, bizalmas jellegű megbízatás volt. Így tehát még inkább indokolt megvizsgálni Vass kiválasztásának okait és annak szerepét a kormány és annak elnöke szempontjából.

⁶² MNL OL K27, Az 1928. szept. 4-i minisztertanács jegyzőkönyve. 10. napirendi pont. Részben közli: Karsai, 1976: 256–259.

⁶³ Pesti Napló, 1930. június 25., 2. *Vass József: Nem vagyunk szerelmesek a bolettába...* A törvény a búza eladásakor a termelőknek mázsánként három pengő felárat biztosított. Lásd: Romsics, 1999: 326.

⁶⁴ Pesti Napló, 1930. augusztus 12. 3-4. „Törödni kell a néppel!” Újság, 1930. augusztus 12., 3. *Száz képviselő hiábavaló találkozása Balatonföldváron.*

⁶⁵ Szózat, 1925. október 14., 12. *Bethlen Vass Józsefnek engedi át a belpolitika irányítását.* Újság, 1928. augusztus 30., 1. *Kijelölte a kormány Bud János új munkakörét.* Újság, 1929. június 20., 1. *Politikai hírek szerint Bethlen gróf intenzívebben kíván külpolitikával foglalkozni.* Pesti Napló, 1929. június 23., 10. Friedrich István: *Az útravalók.*

IV. Vass József politikai szerepe

1. Bethlenhez fűződő viszonya

A miniszterelnök munkatársainak kiválasztásakor elsődlegesen két szempont alapján döntött: szakértelem, tehetség, valamint személyes hűség. Vass mindkét aspektusból megfelelt a pozícióra. Szakértelme, tanulmányai ugyan elsősorban népjóléti minisztersége szempontjából voltak meghatározóak,⁶⁶ de általános műveltségét, politikai tudását és tehetségét is elismerték még ellenzékiek is. Így nem csak a legitimista Gratz Gusztáv hangsúlyozta Vass „rendkívüli intelligenciáját”, hanem a liberális demokrata Vázsonyi Vilmos özvegye is „nagyon világos koponyáját” említette emlékirataiban.⁶⁷ Magyarországi látogatása során Albert Thomas, a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal igazgatója is azt írta róla feljegyzéseiben, hogy „igen intelligens embernek tűnik, fejlett politikai érzékkel.”⁶⁸

Lojalitása pedig először különösen IV. Károly visszatérési kísérletei során mutatkozott meg. Az első királypuccs alkalmával a királlyal Szombathelyen találkozó Vass ugyanis azonnal jelentette a fejleményeket Teleki Pál miniszterelnöknek, akinek társaságában rögtön Budapestre indult a kormányzóhoz. A második visszatérési kísérlet során pedig szintén Horthy és Bethlen mellé állt, vállalva a saját pártja „intranszigens” legitimistáival való szakítást.⁶⁹ Jellemző, hogy Kozma Miklós elégedetten jegyezte fel naplójába, hogy Vass és a többi kormánytag „egyaránt hű emberei voltak a kormányzónak. Ezekkel az emberekkel a kormányzó ellen nem lehetett politikát csinálni.”⁷⁰

Bethlen iránti személyes hűségéről pedig többek között 1925 elején tett tanúbizonyságot, amikor, bár a titkos választójog híve volt,⁷¹ a választójogi törvényt is tárgyaló, Bethlen távollétében általa vezetett minisztertanácson a kormányfő határozottan elutasító álláspontját ismerve és abba beletörődve kijelentette, hogy „amennyiben meg lehetne a választójogosultságot szűkíteni, úgy szívesen bele menne abba, hogy az egész vonalon a titkosság vezettessék be. De miután a választójogosultságot megszőkíteni már nem lehet, ezért van az egész vonalon való titkos választójog bevezetése ellen.”⁷²

⁶⁶ Ezt mutatja például, hogy halála után „mintegy 1500 kötetnyi szociológiai, szociálpolitikai stb. szakmából álló könyvtára” is hagyatéka részét képezte. BFL, VII.5.c. 3635/1932. 1. csomó, Dréhr Imre elleni fegyelmi ítélet másolata. 37.

⁶⁷ Gratz, 2001: 335; Vázsonyi, 2015: 155.

⁶⁸ Thomas, 2014: 153.

⁶⁹ Ormos, 1990: 55, 113–114; Romsics, 1999: 197; Nemes, 1956: 236.

⁷⁰ MNL OL, K 429, 1. csomó, Adatgyűjtemény 1921–1922. 132.

⁷¹ Magyarország, 1925. január 27., 1–2. *Ellenzéki kombinációk Vass miniszterelnökségéről és Bethlen külügyminiszterségéről.*

⁷² Nemes, 1956: 258–260.

Ennél is fontosabbnak bizonyult Vass ezen tulajdonsága a „frankügy” idején. Mind a nemzetgyűlési bizottságban, mind a bíróságon kiállt Bethlen mellett, miszerint a kormányfő nem tudott a készülő akcióról. A bizottságban úgy nyilatkozott, hogy „igen nagy aggodalommal volt tele a miniszterelnök úr, amikor velem beszélt” az ügyről, a bíróságon tett vallomásában pedig ehhez hasonlóan úgy fogalmazott, Bethlen „a legnagyobb megdöbbenéssel és rémülettel” beszélt vele, mert „féltette az ország érdekeit, ha egy ilyen európainak ígérkező botrány közepébe kerül bele a magyar nemzet”.⁷³

Ezek a tulajdonságok lehetővé tették a Bethlennel való bizalmas kapcsolatot, azonban nem indokolják egyértelműen, miért éppen Vasst választotta a kormányfő helyettesének, hiszen ezekkel a tulajdonságokkal minden bizonnyal többé-kevésbé más miniszterei is rendelkeztek. Ami Vass Józsefet egyértelműen kiemelte minisztertársai közül, az éppen több alkalommal is megnyilvánuló önállósága, öntudatossága és a kormány munkájával kapcsolatos kritikát sem nélkülöző magatartása volt. Már korai nemzetgyűlési felszólalásaiban is büszkén beszélt arról, hogy „én kivételesen független ember vagyok Isten kegyelméből. Én nem függök sem püspöktől, sem gróftól és arisztokráciától [...]”, és később is határozottan kijelentette, hogy neki a politikában „nincs vezére”.⁷⁴ Legközelebbi ismerősei, személyes barátai is ezt tartották legjellemzőbb tulajdonságának: a Dréhr-per során Krausz Simon bankár úgy jellemezte, hogy Vass „nagyon kemény is tudott lenni [...] Ha ő valamit elhatározott, és el akart határozni, akkor abban nem lehetett őt megdönteni”.⁷⁵

Hasonlóan fogalmazott Ripka Ferenc főpolgármester, aki szerint „álláspontjától nem igen lehetett őt eltéríteni, csak akkor, ha valakinek igazán alapos indokai voltak”.⁷⁶ A legfon-

⁷³ MNL OL, K 26, 1388. csomó, I) tétel. A frankhamisítás politikai vonatkozásait vizsgáló parlamenti vizsgálóbizottság jegyzőkönyve, 1926. február 3., 10. MNL OL, K 428, c) Frankper, 1926. május 17., 328. A szakirodalom ugyanakkor valószínűsíti, hogy Bethlen már korábban rendelkezett bizonyos információkkal az akcióval kapcsolatban. A frankügyre, a kormányfő szerepének és felelősségének kérdésére lásd: Romsics, 1999: 245–249; Ormos, 2000: 133–136; Ablonczy, 2008: 29–56.

⁷⁴ NN, 1920: VI. 115. ülés (1920. október 15.), 81. Uo. XV. 287. ülés (1922. január 13.), 40. Dréhr ennek okát is tudni vélte: szerinte „az egyszerű származás és igen mostoha viszonyok között eltöltött ifjúsága után a magát az államélet legmagasabb pozíciójába felküzdött „self-made man” határozott egyénisége mindinkább oda fejlődött, hogy autokratikus felfogással kizárólag csak rendelkezni és parancsolni tudott”. Személyi titkára is említette egyik tulajdonságaként „önérzetét”, „ahogy ő mondotta, ez egy plebejus gőg volt”. BFL, VII.5.c. 3635/1932. 2. doboz, Dréhr Imre vallomása, 1933. április-június. 1180–1181; Uo. 10. doboz, Fery Tibor tanúvallomása. A táblabíróági tárgyalás jegyzőkönyve, 1935. szeptember 1., 9. Nyisztor is azt írja, hogy Vass „büszke volt rá, hogy egy földhöz ragadt szegény csizmadiának a gyermeke, hogy a maga erejéből lett azzá, ami volt”. Nyisztor, 1974: 143. A brit követ is úgy jellemezte, hogy „büszke szerény származására.” MNL OL, X 5049, 25575. sz. mikrofilm. Leading personalities in Hungary. 6B.

⁷⁵ BFL, VII.5.c. 3635/1932. 6. doboz, Krausz Simon tanúvallomása. Főtárgyalási jegyzőkönyv, 1. nap (1934. június 8.), 161. Krausz életrajzát ismerteti: Kövér, 1987: 56–62.

⁷⁶ Uo., Ripka Ferenc tanúvallomása. Főtárgyalási jegyzőkönyv, 3. nap (1934. június 11.), 166. Ripka életrajzát lásd: Varsányi, 2008: 67–73.

tosabb azonban az a jellemzés, amit Bethlen adott Vassról: szerinte helyettese „olyan energikus ember volt, hogy meghallgatta ugyan az ellenvéleményt, de azért önállóan, a saját feje szerint döntött”.⁷⁷

Ez a kritikus magatartás különösen 1922-ben, a választójogi rendelet vitája során hozott kézzelfogható eredményt. Vass – egyik miniszter társával, a szintén keresztény párti Bernolák Nándorral együtt – határozottan állást foglalt az eredeti tervezet női választójogot érintő szigorú cenzusával szemben, és a miniszterelnök részben engedett is követeléseiknek.⁷⁸ 1928-ban pedig Vass volt az egyetlen miniszter, aki kritikusan nyilatkozott a tervezett gazdasági minisztérium ötletéről az ezt először tárgyaló minisztertanácson,⁷⁹ s úgy tűnik, Bethlen éppen ezért bízhatta meg őt az új minisztérium létrehozásának részletes kidolgozásával. Mindez megerősíteni látszik Fenyő Miksa vélekedését, aki szerint „az igazi tehetséget nagyon respektáló”, és „az ilyenek részéről a bírálatot is tűrő” Bethlen éppen emiatt biztosított Vassnak „külön pozíciót” kabinetjében.⁸⁰

Több, közvetlenül Vass halála után megjelent emlékezés azt mutatja, hogy a lojalitás és az önállóság jól megfér egymás mellett a miniszterelnök-helyettes politikai magatartásában, gondolkodásában, sőt, személyiségének egyik fő jellemvonása ez a kettősség volt. Gratz Gusztáv például úgy emlékezett, hogy amikor az első királypuccs idején ő elvi okokból (legitimistaként) lemondott, Vass sajátos érveléssel állt elő a kormányban maradás mellett. Azt mondta, hogy „az ország szolgálatában megmaradni a legfőbb erkölcsi kötelesség és hogy az egyéni önzés” abban is megnyilvánulhat, „ha valaki az elvhűség túlzásba vitt értelmezésével akar kielégíteni olyan szempontokat, amelyek, ha azokat közelebbről megvizsgáljuk, talán csak valami erkölcsi hiúságnak [...] folyományaként állnak elő”.⁸¹ Hasonló emlékekkel rendelkezett a kormányból elvi ellentétek miatt 1924-ben távozó Nagy Emil. Lemondása bejelentésekor Vass a következő szavakkal próbálta döntése megmásítására bírni: „ma olyanok a viszonyok, hogyha szolgálni akarsz az országnak, ezt csak úgy teheted meg, hogyha a hatalom mellett maradsz. [...] Sokban igazad van, én is több dologban úgy vélekedem, mint Te, de pajtás, ma olyanok a viszonyok, hogy meg kell alkudni... meg kell alkudni még Bethlen hibáival is [...]”.⁸²

⁷⁷ Uo. Bethlen István tanúvallomása, Főtárgyalási jegyzőkönyv, 5. nap (1934. június 13.), 6.

⁷⁸ Nemes, 1956: 258–260.

⁷⁹ Karsai, 1976: 256.

⁸⁰ Fenyő, 1937: 21; Fenyő, 1962: 261. Bár Vassot nem említi, Bethlen ezen a tulajdonságára utal emlékirataiban Zsitvay Tibor is: Zsitvay, 1999: 143.

⁸¹ Gratz, 1930: 203.

⁸² Pesti Hírlap, 1930. szeptember 18., 1. Nagy Emil: *A fenyvesek között*.

Az ekkor a kormány jobboldali, legitimista ellenzékéhez tartozó újságíró, Pethő Sándor pedig egy 1930 tavaszi beszélgetésükre emlékezett vissza. A miniszter akkor többek között ezeket mondta: „Hidd el, hogy az opportunizmusban néha termékeny erkölcs is van [...] Én nem tartozom azok közé az emberek közé, akik egy tiszteletreméltó eszmei állhatatosság palástjában ott ácsorognak az ellenzék várócsarnokában és sohase tudnak felkapaszkodni egy vonatra, hogy haladjanak”. Majd sokat sejtetően hozzátette: „Nincs az a teremtet lélek Magyarországon, aki ne tudná, hogy én nem vagyok szőröstől-bőröstől a mostani rendszer embere. Én híven és azt hiszem, hasznosan szolgálom vezéremet, Bethlen Istvánt [...] Azután, persze, akarok mást is. [...] De mindennek megvan a maga ideje. Ne kísértsetek most. Majd eljön az én óráim s akkor látni fogjátok, hol a helyem...”.⁸³ Hasonlóan nyilatkozott halála előtt néhány hónappal egy liberális újságírónak is, nem titkolva el ugyanakkor elbizonytalanodását sem. Bár tiltakozott a felvetés ellen, hogy ellenzékbe kellene vonulnia, mert mint mondta, nem akarja „cserbenhagyni” Bethlent, akihez „tíz év benső munkája, barátsága, hűsége” fűzi, de kifejezte elégedetlenségét a gazdasági és szociális helyzet romlása miatt, és burkoltan bírálta a kormány tevékenységét is. Kijelentette azt is, hogy „tűrhetetlenek” érzi a lojalitása és elégedetlensége közötti feszültség miatt érzett „lelküismereti depressziót”.⁸⁴ Úgy tűnik tehát, helytállóak azok a megállapítások, melyek szerint a miniszterelnök-helyettes Bethlen megbízható, hűséges bizalmasa volt – de azok sem tévedtek, akik a miniszterségnél komolyabb ambíciókat sejtettek Vass Józsefben.

A lojalitás és önállóság mellett Vass egy másik tulajdonsága, nagy munkabírása lehetett meghatározó Bethlen döntésében. Ez a jellemvonása ugyanis kortársai szerint szintén kiemelte a politikai élet szereplői közül. Östör József, a kor egyik kormánypárti képviselője „óriási munkaerőként” jellemezte Vasst.⁸⁵ Hasonló benyomást szereztek róla külföldi megfigyelők is Már 1920-ban rendkívüli munkakedvét emelte ki a pápai nuncius, de „fáradhatatlan” munkaerejét hangsúlyozta később a brit követ is.⁸⁶ Gratz Gusztáv egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „politikai alkotás számára életszükséglet volt, mint a levegő”, és „fizikailag szenvedett” ha a problémák súlyosbodtak, „fizikailag is megkönnyebbülést érzett, ha egy lépést tudott tenni a megoldásuk felé”.⁸⁷ Ezt megerősíti Dréhr Imre is, aki vallomásában úgy emlékezett, hogy Vass 1929-ben, a gazdasági problémák jelentkezése idején „már-már két-

⁸³ Magyarorszag, 1930. szeptember 14., 1–2. Pethő Sándor: *Beszélgetés egy halottal*.

⁸⁴ Újság, 1930. szeptember 10., 5. Borbély Andor: „*Ki tudja, mikor mondhatod majd el egyszer?!*”

⁸⁵ Östör, 2010: 66.

⁸⁶ Hamerli, 2017: 87; MNL OL, X 5049, 25579. sz. mikrofilm. Annual Report 1930. 118.

⁸⁷ Gratz, 1930: 201.

ségbe esett” és „fel is ajánlotta lemondását a miniszterelnöknek a gazdasági és pénzügyi helyzet okozta tehetetlenségért”.⁸⁸ Munkabírását jól mutatja, hogy a kormányfő helyettesítése mellett főleg az évtized második felében rendszeresen helyettesítette több minisztertársát is.⁸⁹ Bethlen számára is ebben az időszakban vált rendkívül fontossá és előnyössé Vass ezen tulajdonsága, mert egyre inkább – még híveinek is – feltűnt a kormányfő fáradékonyága, amit maga sem titkolt.⁹⁰ Vass helyettesége így nemcsak politikai, de adminisztratív jellegénél fogva is nagy segítség volt Bethlen számára.

2. Az ellenzékekkel szembeni magatartása

A miniszterelnökhöz fűződő kapcsolata mellett Vassnak a parlamenti politikai életében játszott szerepe is meghatározó szempont lehetett Bethlen számára. Helyettese ugyanis kritikus helyzetekben határozottan szembe tudott szállni az ellenzékekkel, ezzel is bizonyítva lojalitását. Erre jellemző példa 1923 szeptembere, amikor a fajvédők elhúzódozó támadásaitól és obstrukciótól tartva Vass a külföldön tartózkodó kormányfő helyetteseként – a sajtó szerint általános meglepetést okozva – benyújtotta a nemzetgyűlésnek a Ház elnapolásáról szóló kormányzói kéziratot.⁹¹ Kozma Miklós ezzel kapcsolatban leírja naplójában, hogy Vassnak „már régebben rendelkezésére állott az elnapoló kormányzói kézirat, s a miniszterelnök felhatalmazta, hogy azt bármikor felhasználja, ha szükségesnek tartja. Vass elérkezettnek látta az időt az elnapolásra” a szélsőjobb támadásai és a vita elhúzódasának veszélye miatt.⁹²

Néhány hónappal később, 1924 januárjában pedig heves szócsatára került sor

⁸⁸ BFL, VII.5.c. 3635/1932. 2. doboz, Dréhr Imre vallomása, 1933. április-június. 96. Egy 1929 nyarán tartott minisztertanácson, amelyen ő elnökölt, valóban szóba hozta a lemondását. Egy mezőgazdasági vállalat (a Futura) állami támogatásának ügyében ugyanis kijelentette, hogy csak bizonyos feltételekkel hajlandó hozzájárulni a segély folyósításához, „és a kérdésnek másképp való megoldása esetére a politikai konzekvenciákat is levonná”. Ennek hatására a minisztertanács a kérdést levett a napirendről, Vass javaslatának megfelelően a döntéssel megvárva a miniszterelnököt. MNL OL, K 27, Az 1929. június 15-i minisztertanács jegyzőkönyve. 17. napirendi pont. Hasonlóan nyilatkozott egy alkalommal a Felsőházban is. Éppen kevesebb, mint két héttel az említett minisztertanácsot követően ugyanis azt válaszolta egy, őt szociálpolitikai téren takarékoskodásra, a költségvetési keretek szigorú betartására felszólító beszédre, hogy „igenis bűnözni fogok, én igenis túl fogom lépni a kereteket [...] a pénzügyminiszter úr előtt fogok rimánkodni, imádkozni, könyörögni, letérdelni, ha kell, és lemondani, ha kell, de a pénzt [...] meg kell kapnom”. FN, 1927: IV. 67. ülés (1929. június 27.), 312.

⁸⁹ Helyettesítette többek között a külügyminisztert és a honvédelmi minisztert is. Lásd pl. MNL OL, K 26, 5070/1925. sz. irat, 1. Kormányzói magas elhatározás, 1925. augusztus 31. Uo. 6471/1926. sz. irat, 1. Vass felterjesztése Horthynak, 1926. augusztus 3.

⁹⁰ Az Est 1924. november 16., 3. *Politikamentes beszélgetés a miniszterelnökkel*. Szinai-Szűcs, 1962: 62; Romsics, 1999: 316–317; 320–321; Ormos, 2000: I. 172.

⁹¹ NN, 1922: XVI 187. ülés (1923. szeptember 12.), 596. Pesti Napló, 1923. szeptember 13., 2. *Kormányzói kézirat elnapolták a nemzetgyűlést*.

⁹² MNL OL, K 429, 13. csomó. 4. dosszié. Helyzetjelentések 1923–1926. 10.

Eckhardt Tiborral. A fajvédő képviselő felszólalására reagálva Vass kijelentette, hogy „nem tűri” a képviselő által alkalmazott „hangot”, és hozzátette, hogy „a parlamentarizmus történetében bármely országban hallatlan, hogy ilyen módon, ilyen stílusban [...] lehessen keresztülgázolni egy kormányon”.⁹³ Hasonlóan kemény támadásokat tudott indítani a baloldali ellenzékkel szemben is. A frankbotrány idején a liberális és szociáldemokrata ellenzéknek a kormányt a szabadságjogok sárba tiprásával támadó „pártdeklarációjára” reagálva fogalmazott többek között úgy, hogy „ezt a kritikát, amely minket megfosztani kíván a politikai és az etikai alaptól, nem tűri el a nemzetgyűlés”.⁹⁴ Négy évvel később, 1930 nyarán pedig – minden bizonnyal szintén a miniszterelnök akaratának megfelelően – a gyors letárgyalás érdekében utasította el az ellenzék azon követelését, hogy a „bolettáról” szóló javaslatot a társadalompolitikai bizottság is tárgyalja, valamint élesen visszautasította a vádat, miszerint a terv „osztályérdekeket” képvisel.⁹⁵

Azonban, ahogy Bethlennel kapcsolatban is éppen Vass kritika képessége volt a meghatározó, az ellenzékkel szembeni magatartásában sem a kormány határozott védelme volt elsődleges fontosságú, amelyre valószínűleg a kabinet más tagjai is alkalmasak lettek volna, hanem éppen ellenkezőleg, Vass ellenzéken belüli bizonyos fokú tekintélye, elismertsége. Ezt feltehetően első nemzetgyűlési felszólalásaival érte el. A munkáskérdéssel foglalkozó, szociálpolitikai intézkedéseket sürgető beszédét a *Népszava* azzal a megjegyzéssel közölte, hogy abban „akadtak figyelemre méltó és gondolkodásra készítő részletek”, és „ez volt az első beszéd a nemzetgyűlésen, amely igyekszik objektíven megvizsgálni a munkásmozgalom hajtóerőit”.⁹⁶ Egyik közéleti miniszterként tartott felszólalását pedig, amelyben az antiszemita hangokra reagálva kijelentette, hogy „nem csinál felekezeti politikát”, a liberális *Az Újság* úgy jellemezte: az „nem a taktikus és részrehajló pártpolitikus” beszéde volt, hanem „az egyenes, becsületes és igazságszerető emberé”, ami a lap újságíróit állításuk szerint nem lepte meg, mert „régóta ösmertük és nagyrabecsültük Vass József igazán államférfiúi és nemes emberi kvalitásait”.⁹⁷ A miniszterelnök-helyettes pedig később is igyekezett ezt a viszonylagos népszerűségét megőrizni: 1923 decemberében békülékeny hangon szólt például a szociáldemokratákról, akikről kijelentette, hogy „legteljesebb mértékben honorálni kívánnám és honorálni is kívánom, [...] a szociáldemokrata párt eme

⁹³ NN, 1922: XIX. 227. ülés (1924. január 23.), 386. Az esetről a brit követ is megemlékezett éves jelentésében: MNL OL, X 5049, 25734. sz. mikrofilm. Annual Report 1923. 18.

⁹⁴ NN, 1922: XLIV. 567. ülés (1926. június 4.), 419–420.

⁹⁵ KN, 1927: XXIX. 411. ülés (1930. június 20.), 389–390.

⁹⁶ NN, 1920: I. 18. ülés (1920. március 26.), 239–243; *Népszava*, 1920. március 27., 1–2. *Osztályöntudat és osztályharc*.

⁹⁷ NN, 1920: VI. 115. ülés (1920. október 15.), 80; *Az Újság*, 1920. október 16., 1. *Vass József nem politizál és nem csinál felekezeti politikát*.

küzdelmének minden olyan pontját, amelyről magam is meg vagyok győződve, hogy valóban széles tömegeknek [...] szociális javát iparkodnak előmozdítani”.⁹⁸

Ennek a békülékeny retorikának különösen fontos szerepe volt az 1925 nyári belpolitikai viharok enyhítésében, amikor Beniczky Ödönnek a Somogyi – Bacsó gyilkosság ügyében tett vallomása rendkívül feszültté tette a politikai helyzetet. Vass igyekezett megnyugtatóan a szociáldemokratákat, hogy a tetteseket bíróság elé fogják állítani, és kijelentette, „az én papi palástommal, nem volnék arra kapható, hogy egy ilyen aljas gyilkosság tetteseit, ha azok megvannak, fedezzem és hogyha én eltávozom ebből a ministeri székből, vérfoltok ütközzenek ki az én papi taláromból”.⁹⁹ Bár a hangulat továbbra sem nyugodott le teljesen, és az ügy végére csak Bethlen későbbi felszólalása tett pontot,¹⁰⁰ Vass ebben az ügyben tanúsított magatartása megerősítette azt az ellenzéki körökben róla kialakított képet, miszerint „konciliáns” a kormány ellenfeleivel szemben, és ez a tulajdonsága hozzájárulhatott a politikai élet viszonylagos megnyugvásához.¹⁰¹

Erre a képességre, legalábbis retorikája szintjén, a gazdasági nehézségek beköszöntével, 1929-1930-ban lett ismét nagy szüksége a kormánynak. Különösen két képviselőházi felszólalása jellemző ebből a szempontból. Mind 1929 decemberében, mind 1930 áprilisában azt hangoztatta, hogy a szociálpolitikai problémákat nem engedi rendészeti kérdésekké tenni. Ugyanis – fogalmazott például 1929 végén – „a szenvedő embernek helyzete sokkal szentebb valami, hogysem bármilyen [...] tényezőnek az lehetne a törekvése, hogy ezeket a tüneteket és ezeket a szenvedéseket olyan módon próbálja kavarni, [...] hogy azután már degenerálódjék az előbb említett materiává”, vagyis rendészeti problémává.¹⁰² Hangvételének hatását jól illusztrálja, hogy másik hasonló tartalmú beszédével kapcsolatban, amelyet a belügyminiszter ellenzéki padosorokban nagy felzúdulást okozó felszólalása követett, a brit követ azt jelentette, hogy Vass szónoklatának „nyugtató hatása” rögtön megszűnt minisztertársa első szavainál.¹⁰³

Azt, hogy még a gazdasági válság is alig tudta megtépázni Vass Józsefnek a különböző ellenzéki pártok, politikusok körében mutatkozó elismertségét, jól mutatja ezen kívül két eset: amikor említett 1929. decemberi beszédében Vass kijelentette, hogy ha

⁹⁸ NN, 1922: XVIII. 218. ülés (1923. december 21.), 315.

⁹⁹ NN, 1922: XXXII. 420. ülés (1925. június 3.), 350; Gergely E.–Schönwald, 1978: 114–115.

¹⁰⁰ Gergely E.–Schönwald, 1978: 124–125.

¹⁰¹ Az Est, 1925. június 14., 1. *Bethlen miniszterelnök a jövő hét elején érkezik hazra Genfből.* Hasonlóan jellemezte korábban „lényében rejlő diplomata képességét” elismerve a szociáldemokraták (Uo. 1925. február 14., 4. *A költségvetés egységes párti művitája a jövő héten véget ér.*), később pedig „sima és alkalmazkodni tudó egyéniségét” említve a fajvédők lapja is. (Szózat, 1925. október 14., 12. *Bethlen Vass Józsefnek engedi át a belpolitika irányítását.*)

¹⁰² KN, 1927: XXIV. 337. ülés (1927. december 10.), 73.

¹⁰³ MNL OL, X 5049 25575. sz. mikrofilm. C2916/1365/22. Unemployment in Hungary.

széleskörű bizalmatlanságot érzékel személye iránt, lemond, a jobboldali ellenzéki Friedrich István közbeszólt: „Azért mondja, mert tudja, hogy nem akad senki, aki ezt kívánná! [...] Más mondja ezt, ne a miniszter úr!”¹⁰⁴ 1930 nyarán pedig Várnai Dániel szociáldemokrata képviselő némi gúnnyal úgy jellemezte Vass egyik felszólalását, hogy a miniszter azt bizonyosan „cum iure successionis”, vagyis az „utódlás jogán” mondta. Miután Vass számon kérte rajta, hogy azzal akarja-e „gyanúsítani”, hogy Bethlen „helyére pályázik”, Várnai így válaszolt: „Azt a reményemet akartam kifejezni, hogy valószínűleg utóda lesz. Ez csak remény!”¹⁰⁵

Ez a jónak mondható viszony ráadásul nem csak az üléstermen belül érvényesült. Vass egyfajta kapcsolattartó szerepet is játszott a kormány és a (főleg szociáldemokrata) ellenzék között, ami Dréhr Imre szerint különösen a népjóléti minisztérium egyik államtitkárának, Pap Gézának volt köszönhető, aki jó kapcsolatokkal rendelkezett a baloldali pártokkal.¹⁰⁶ Jellemző lehet a kapcsolatra egy 1926 augusztusában lezajlott megbeszélés, amelyet követően Györki Imre szociáldemokrata képviselő úgy nyilatkozott a sajtónak, hogy „eredetileg öt percre terveztük az audienciát és tekintettel arra, hogy a népjóléti miniszter igen barátságos hangulatban fogadott bennünket, az öt percből majdnem egy óra lett. [...] a barátságos hangulat odáig fejlődött, hogy a helyettes miniszterelnök közölte velünk, hogy a nyár folyamán igyekezni fog elkészíteni” különböző szociálpolitikai törvényjavaslatokat.¹⁰⁷

Vass összekötő kapocs szerepét az is mutatja, hogy a szociáldemokratákkal élesebben szembenálló szereplők előtt is igyekezett viszonylag kedvező színben feltüntetni az MSZDP-t. Ezt jól illusztrálja egy 1924 decemberében, Prohászkanak írt levele, amely azt is megmutatja, mi volt az oka Vass közeledésének. A miniszter ebben arról írt többek között a püspöknek, hogy „a szociáldemokrácia egyébként érdekes átváltozásokon megy keresztül. Kitermelte saját kebeléből a kommunizmust, s most a vele való kapcsolatokat megtagadva mindenhol ellene fordul.” Nyugat-európai példák említése után hozzáteszi: „nálunk a párt túlnyomó többsége szintén a kommunista irány letörésén dolgozik. [...] könnyen megtörténhetik, hogy államnak és társadalomnak a szociáldemokráciában, mint minus malumban fogják megnövekedett rokonszenvvel azt a szervezetet látni, amely a munkásság

¹⁰⁴ KN, 1927: XXIV. 337. ülés (1929. december 10.), 72.

¹⁰⁵ KN, 1927: XXX. 418. ülés (1930. július 2.), 163–164. Vass szociáldemokraták körében mutatkozó bizonyos mértékű népszerűségét mutatja a lakáskérdésben vele 1926-ban lefolytatott levelezés is: a szociáldemokraták biztosak voltak például egy esetben abban, hogy ha Vass részletesen megvizsgálja panaszukat, „ügyünknek úgy meg is lesz a kívánt eredménye.” PII, I. 658. 3., 10. ő. e. 3. Lokáncz Károly albertfalvai szociáldemokrata párttitkár 1926. szeptember 17-i levele a nemzetgyűlési MSZDP-frakciónak.

¹⁰⁶ BFL, VII.5.c 3635/1932. 2. doboz, Dréhr Imre vallomása, 1933. április-június. 165.

¹⁰⁷ Pesti Napló, 1926. augusztus 6., 2. *Az ősz szociálpolitikai parlamenti programról tárgyaltak a szocialisták Vass Józseffel.*

tömegei révén védelmet nyújthat a kommunista felforgatással szemben.”¹⁰⁸ 1929-ben egyik, Bethlent a politikai helyzetről informáló nyári levelében írta azt a kormányfőnek, hogy a „mieink,” vagyis a magyar szociáldemokraták a II. Internacionálé végrehajtó bizottságának ülésén „becsületesen és korrektül jártak el”.¹⁰⁹

Vass tehát mind retorikájával, gesztusaival, mind az ellenzékhez fűződő kapcsolataival fontos szerepet játszott a belpolitikai stabilitás kialakításában és fenntartásában. Kapcsolatrendszere pedig más területeken is előnyös volt a kormányfő számára.

3. Politikai kapcsolatrendszere

A politikai élet szempontjából Vass kiválasztásának oka és jelentősége politikai mind-ezek mellett kapcsolatrendszerében is rejtett. Egyrészt a kormánynak a keresztény párttal – és rajta keresztül a katolikus egyházi hierarchiával – való kapcsolata, másrészt Bethlennek a főváros politikai életét irányítani akaró tervei okán.

Mivel 1921-1922-ben a miniszterelnöknek pártszempontokra is tekintettel kellett lennie a tárcavezetők kiválasztásánál,¹¹⁰ Vass helyettesi pozíciójának egyik oka az is lehetett, hogy a miniszter a kormányt támogató keresztény párt tagja volt. Később azonban a korábban említett szempontok – különösen a személyes megbízhatóság – a pártkérdések tekintetében is elsődlegessé váltak. Vass saját pártjához és az Egységes Párthoz fűződő viszonyának ugyanis mindvégig az volt egyik fő jellemzője, hogy sokkal inkább volt Bethlen képviselője a keresztény pártban, mint fordítva. Az 1923 decemberében a kormánytámogató keresztény pártokból létrejött Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt vezetésében nem is vállalt szerepet, csak a később létrejövő Keresztény Gazdasági és Szociális Párt hétagú végrehajtó bizottságában vállalt pozíciót.¹¹¹

Jellemző egy 1924-ben történt eset, amikor a keresztény párt vezetősége óvatosan kritikus határozatot fogadott el a kormány fővárosi javaslatával kapcsolatban (kijelentették, hogy azt „csak általánosságban fogadják el”). Vass a *Pesti Napló* tudósítója szerint „emelkedett hangon” jelentette ki, hogy „most az egyszer még elnézi, hogy a pártvezetőség

¹⁰⁸ A levelet közli: Frenyó, 2005: 537–540. Vass számára – amint az életrajzi vázlatban már említésre került – ez nem volt teljesen új gondolat: már 1919 februárjában azt hirdette, hogy a stabilitás érdekében „nincs tehát más megoldás, mint hogy gróf Károlyi Mihály vonja le a helyzet konzekvenciáit és a sok ingadozó frakció és klikk mellőzésével két hatalmas oszlopra fektesse le kormányzati rendszerét. Ez a két oszlop a keresztényszocialista párt és a szociáldemokrata párt”. Idézi: Gergely, 1977a: 96.

¹⁰⁹ Vass arra utalt, hogy Györki Imre az ülésen előterjesztést tett a nemzeti kisebbségek védelme és a trianoni béke revíziójának ügyében. Szinai–Szűcs, 1972: 358.

¹¹⁰ Romsics, 1999: 307–308; Püski, 2006: 175.

¹¹¹ Gergely, 1993: 20, 31.

három tagja a párt nevében hozzon határozatot, de legyen ez az utolsó eset és a jövőben ilyesmi ne forduljon elő”.¹¹²

Vassnak ez a saját pártjával szemben tanúsított magatartása is a frankbotrány idején vált döntő jelentőségűvé Bethlen számára. A párt 1926. február végi ülésén ugyanis a sajtó szerint „hatásos nagy beszédben” felszólította elbizonytalanodott párttársait, hogy a botrány ügyében a kormánypárti többség által készített bizottsági jelentést szavazzák meg, mert, mint fogalmazott, „itt nem a kormány érdekéről van szó, hanem a keresztény és nemzeti politika megmentéséről, amelynek megbuktatására jól szervezett hadjárat indult meg”.¹¹³ Mivel a párt egyes csoportjai igyekeztek ebben az ügyben távolságot tartani a kormánytól, Vass beszédének valóban szerepe lehetett abban, hogy a keresztény párt végül mégis kiállt a Bethlen-kormány mellett.¹¹⁴

Ezt követően Vass párthovatartozása – hasonlóan az ellenzékkel való jó kapcsolatához – a gazdasági válság jelentkezése miatt értékelődött fel, ekkor ugyanis a pártban ismét felerősödtek a kormányhoz fűződő kapcsolatok lazítását követelő hangok.¹¹⁵ A miniszterelnök helyettese 1929 októberében a párt értekezletén a mezőgazdasági válságot enyhítő kormányzati lépések ígéretével igyekezett megnyugtatni az elégedetlenkedőket, és 1930 folyamán is elsősorban a kormány gazdaságpolitikáját, tervezett válságkezelő intézkedéseit bemutató és védelmező beszédekkel próbálta csökkenteni a feszültséget.¹¹⁶ Így sikerült a válság kezdetén is a kormány táborában tartani a politikai katolicizmus pártját. Összességében megállapítható, hogy találón fogalmazott Nyisztor Zoltán, amikor úgy jellemezte Vass párthovatartozását, hogy „névleg” ugyan a keresztény párthoz tartozott, ténylegesen azonban Bethlen pártjának volt egyik vezéregyénisége.¹¹⁷

Hasonlóan fontos volt Vass a kormány számára, nemcsak mint keresztény párthoz tartozó politikus, hanem mint pap is, mert bár egyházi oldalról elsősorban a keresztény párt vezérét, Ernszt Sándort tekintették kabinet és az egyház közötti „összekötő kapocsnak”,¹¹⁸

¹¹² Pesti Napló, 1924. május 27., 3. *A Zichy–Wolff-párt meghallgatta Bethlent, de csak általánosságban fogadta el a fővárosi javaslatot.*

¹¹³ Uo., 1926. február 27., 11. *A Zichy–Wolff–Haller-párt Vass József szokatlanul éles beszéde után elfogadta a frankbizottság többségi jelentését.*

¹¹⁴ Gergely, 1993: 31.

¹¹⁵ Uo. 43.

¹¹⁶ Pesti Napló, 1929. október 16., 8. *Vass József jelentős intézkedéseket jelzett a mezőgazdasági válság enyhítésére.* Uo. 1930. február 19. 3. *Vass József a gazdasági helyzet orvoslásáról.* Uo. 1930. március 19., 11. *A keresztény gazdasági pártot általában kielégítette a pénzügyminiszter expozéja.*; Uo. 11., április 2., 5. *„Az élet ma átlép a politikai formákra”.*

¹¹⁷ Nyisztor, 1962: 73. Jól illusztrálja ezt a helyzetet, hogy a már idézett Östör József Vasst is az Egységes Párt „kimagasló egyéniségei” között említi (Östör, 2010: 66.), valamint az, hogy Vass 1928-ban a társadalombiztosítási törvény vitájában a képviselőházban elmondott beszéde a kormánypárt kiadásában jelent meg. Pesti Napló, 1928. június 15., 1. *200 millió pengő kölcsönt ad Magyarországnak a svéd–amerikai gyufatrüsz a magyar gyufamonopóliumért.* Lásd még: Vass, 1928.

¹¹⁸ Spannenberger, 2006: 60.

Vass is ellátott ilyen jellegű feladatot, elsősorban a hercegprímás különböző ügyekben való informálásával. Így például 1922-ben tájékoztatta a népijóléti tárca élére való kinevezésének politikai háttéréről, okairól, 1926-ban pedig a legitimisták és a kormány kapcsolatának javulásáról számolt be bizalmas levélben.¹¹⁹ Mindemellett pedig „szigorúan bizalmasan” értesítette az érseket többek között minisztertanácsok egyházat érintő ügyeiről, vitáiról is, de kevésbé jelentős, adminisztratív jellegű ügyekben is, mint például 1929-ben egy kisebb kormányátalakításról. Igyekezett mindemellett az egyházhoz fűződő gazdasági érdekeket is figyelembe venni.¹²⁰

A Vass iránti kormányzati és egyházi bizalmat is mutatja püspöki kinevezésének többszöri kísérlete. Amikor 1923-ban a kormány tervbe vette Vass kinevezését a kalocsai érseki, vagy legalább a székesfehérvári püspöki székbe, Csernoch János esztergomi érsek is támogatta a miniszter egyházi előléptetését. A pápai nunciusnak írt levele fényt vet Vassnak a kormány és a katolikus egyházi hierarchia közötti kapcsolat formálásában betöltött szerepére: az esztergomi érsek ugyanis azzal érvelt, hogy „kinevezése sokban hozzájárulna az egyház és a kormány közti jó viszony megerősítéséhez [...] fontos, hogy a katolikus ügyet a kormányban védelmezzék és egyben a kormánnyal együttműködve szálljanak szembe a felforgató mozgalmakkal”.¹²¹ Igaz, elsősorban aktív politikai szerepe miatt Vass tervezett előléptetése végül elmaradt, de 1923 végén mégis sikerült kalocsai nagypréposttá kinevezni.¹²² Ez az egyház és kormány között összeköttetést jelentő szerepe Serédi Jusztinián érsekké történt kinevezése után sem változott meg. 1928-ban az új hercegprímás is segédkezett abban, hogy – az állam és az egyház érdekeire hivatkozva – a Szentszék a továbbiakban se tegye kötelezővé Vass állandó kalocsai tartózkodását, vagyis lehetővé tegye további politikai szerepvállalását, kormánytagságát.¹²³

Vass József emellett a kormány és Budapest kapcsolatában is fontos szerepet vállalt. Ez mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy a Bethlen által a fővárosi kormánypárt vezetésére és a főpolgármesteri székre „kiszemelt” Ripka Ferencet – a városvezető későbbi saját szavai szerint – „szoros baráti kapcsolat” fűzte a miniszterelnök-helyetteshez.¹²⁴ Bár a

¹¹⁹ Uo. 60; Spannenberger, 2010: 198; Dévényi, 1977: 71.

¹²⁰ EPL, Cat. D/c. 3534. sz. irat. Vass 1923. október 20-i levele Csernochnak; Uo., Cat. B/3325. sz. irat. Vass 1929. szeptember 10-i levele Serédinek; Uo., Cat. B/2529. sz. irat. Vass 1928. július 31-i levele Serédinek.

¹²¹ Idézi: Salacz, 2002: 57.

¹²² Uo. 82. A Vass érseki, illetve püspöki kinevezésének tervével kapcsolatos problémákra. Lásd még: Csizmadia, 1966: 276–300; Tóth, 2017: 320–355.

¹²³ EPL, Cat. 15. 1927/2510. sz. irat. Vass József és Csizsárik János rezideálás kötelezettsége alóli felmentése. Serédi 1928. május 30-i levele Zichy Gyula kalocsai érseknek, és Zichy Cesare Orsenigo nunciusnak írt levelének fogalmazványa [d. n.].

¹²⁴ BFL, VII.5.c. 3635/1932. 4. doboz, Ripka Ferenc ügyészégi tanúvallomási jegyzőkönyve, 1933. jún. 28. 1. Így látta a fővárosi politikai életben szerepet játszó liberális ellenzéki Harrer Ferenc is: BFL, XIV.31. 12. doboz, Harrer Ferenc: Egy polgár élete. II. 19. Vö.: Horváth, 1980: 190; Szinai–Szűcs, 1972: 352.

meghatározó döntéseket a főváros kérdésében is személyesen Bethlen hozta meg, az állandó kapcsolattartásban Vass Józsefé volt a főszerep. Már csak azért is, mert – legalábbis Harrer Ferenc szerint – az évek előrehaladtával Ripka pozíciója „egyre inkább már csaknem kizárólag Vass József barátságán és egy kevésbé Bethlen István jóindulatán nyugodott”.¹²⁵ Dréhr Imre is arról számolt be perében, hogy Ripkának, a „legbizalmasabb barátának” köszönhetően Vass „tájékoztatta” az őt érdeklő fővárosi ügyek menetéről.¹²⁶ Vassnak a főváros mindennapi életében játszott szerepét mutatja, hogy személyesen tárgyalt például Albertfalva Budapesthez csatolásának ügyében, de olyan, kisebb kérdésekben is, mint például a fővárosi tömegközlekedés problémái.¹²⁷

A politikai élet különböző színterein tehát Vass szintén fontos szerepet töltött be Bethlen helyetteseként. Legalább ennyire jelentős volt pozíciója a társadalom életének több aspektusából is.

¹²⁵ BFL, XIV.31. 12. doboz, Harrer Ferenc: Egy polgár élete. II. 121.

¹²⁶ BFL, VII.5.c. 3635/1932. 2. doboz, Dréhr Imre vallomása, 1933. április-június. 145.

¹²⁷ Uo. és Pesti Napló, 1929. január 13., 2. *A főváros és az állam megváltják a helyi érdekű villamost?*

V. Vass József társadalmi szerepe

1. Kapcsolata a sajtóval

Mint egykori újságíró, Vass tisztában volt a sajtó korszakban egyre jelentősebb közvélemény-formáló szerepével, ezért minden bizonnyal tudatosan törekedett arra, hogy jó viszonyt ápoljon a zurnalisztákkal. Ez már 1920-ban is megmutatkozott, amikor a nemzeti gyűlés gyakran nyilatkozó képviselőinek egyike volt.¹²⁸ Nem véletlen az sem, hogy később egy újságíró, Herczeg Jenőt választott ki parlamenti titkárának.¹²⁹ A sajtó munkatársaival kialakított baráti viszonyát jól megvilágítja Varannai Aurélnak, a kor egyik liberális ellenzéki hírlapírójának visszaemlékezése: a szerző úgy jellemzi Vass-t, mint „művelt és szellemes embert”, aki „szerette az újságírókat, az újságíró-rendet. A parlamenti folyosókon sokszor ülünk körbe, hogy anekdotáit hallgassuk.”¹³⁰

Miniszterelnök-helyettként pedig szinte egyfajta – a korszakban még ismeretlen kifejezéssel élve – „kormányzóvivő” tiszte is betöltött: *Az Újság* egyik publicistája 1924-ben elismerően állapította meg, hogy Vass Bethlen távollétében „kedves szokást honosított meg azzal, hogy a minisztertanács után mindig szívesen tájékoztatja a sajtó munkásait”.¹³¹ Hasonlóan jellemezte Rassay Károly lapja, az *Esti Kurír* is fél évvel később: Vass-t az „interjúéhes újságíró” egyik „kedvencének” nevezte, aki „mint miniszterelnök-helyettes még a minisztertanácsok eredményéről is pontosan szokta a hálás sajtót informálni, nyíratkozni pedig úgyszólván nem is tud anélkül, hogy néhány újságíró ne gyűjtsön maga köré a parlamenti borbély szobájába”.¹³² Vass tehát a kormány részéről a sajtó felé a „szűrő” szerepet is betöltötte, vagyis az újságírókkal való kapcsolat által befolyásolhatta a híreket és elejét vehette a kritikáknak.¹³³ Mindez persze nemcsak azt jelentette, hogy Vass József fontos információforrás volt a sajtó számára, hanem fordítva is fennállt ez a viszony. Jól mutatja ezt Vassnak egy olasz újságíróval való bizalmas nexusa. Mussolini lapjának, a *Popolo d'Italia*-nak egyik publicistája 1928 decemberében emlékeztette Vass-t, hogy korábban megbeszélték, „szigorúan bizalmas közlés esetén” a miniszterhez fordulhat – ennek értelmében pedig levelében

¹²⁸ Lásd pl. Pesti Napló, 1920. április 4., 2. *Három érdekes nyilatkozat a munkáskérdés megoldásáról.*

¹²⁹ Sipos B., 2004: 180.

¹³⁰ Varannai, 1989: 173.

¹³¹ *Az Újság*, 1924. augusztus 3., 6. *Egy miniszter, aki nem nyaral.*

¹³² *Esti Kurír*, 1925. január 1., 3. *Miniszterek a függöny mögött.*

¹³³ Mazzoleni, 2006: 52.

beszámolt Vassnak az olasz kormány és a Szentszék között megkezdődött tárgyalásokról, amelyek a következő évben a Lateráni Egyezményrel érték el végkifejletüket.¹³⁴

Az újságírókkal való szoros kapcsolata azért is volt jelentős a kormány szempontjából, mert Bethlennel szemben kritikaként fogalmazódott meg, hogy sokszor elzárkózik az újságírók elől, és „csak akkor nyilatkozik, ha akar”.¹³⁵ Bár rendszeresen adott interjúi¹³⁶ alapján ezek a vélemények túlzónak minősíthetők, mégis jól tükrözik, milyen kitüntetett szerepe volt Vass Józsefnek a kormány és a sajtó – és így közvetve a társadalom széles rétegei – közötti összeköttetés terén. Ráadásul a miniszterelnök-helyettes nem elégedett meg a minisztertanácsokról adott sajtótájékoztatókkal: gyakran adott a kormány általános politikai irányvonalával, munkájával, terveivel kapcsolatos interjúkat is,¹³⁷ és korábbi publicisztikai tevékenységének sem mondott teljesen búcsút miniszterként sem. Rendszeresen jelentek meg ugyanis cikkei különböző napilapokban; ezek között előfordult olyan, amely a kormány ideológiáját kísérelte meg definiálni,¹³⁸ de vitákat is lefolytatott a lapok hasábjain, akár a lap egyes korábbi cikkeinek állításaival, akár más publicistákkal polemizálva.¹³⁹ Sőt, 1929 nyarán a katolikus *Új Nemzedék*ben neki írt névtelen levelekre válaszolt rövid üzenetekben.¹⁴⁰ Az is jól mutatja továbbá, milyen kiemelkedően fontos szerepet tulajdonított a sajtónak Vass, hogy egyes parlamenti beszédeit is publikálta cikk formájában.¹⁴¹

A szoros kapcsolaton túl azonban Vass kézzelfogható módon is támogatta az újságírókat és intézményeiket: rendszeresen küldött kisebb-nagyobb segélyeket, támogatásokat különböző lapok publicistáinak – pártállástól függetlenül.¹⁴² Emellett pedig Vass jelentős

¹³⁴ MNL OL, K 26, 1390. csomó, K. tétel, o) dosszié. Levelezés. 1–2. Ignazio Bolla olasz újságíró 1928. december 29-i levelei Vassnak.

¹³⁵ Esti Kurír, 1925. január 1., 3. *Miniszterek a függöny mögött*.

¹³⁶ Romsics, 1999: 320.

¹³⁷ Lásd pl. Magyarország, 1925. december 25., 9. *Vass József a fajvédő diktatúra ellen*. Az Est, 1928. szeptember 28., 1–2. *Beszélgetés Vass József népjóléti miniszterrel*.

¹³⁸ Pesti Napló, 1927. február 20., 3. Vass József: *A szolidaritizmus*. Uo., 1927. április 17. 1–2. Vass József: *A magyar polgárság hívatása*.

¹³⁹ Világ, 1925. április 5., 13. *Ami fáj a népjóléti miniszternek...*

¹⁴⁰ Új Nemzedék, 1929. július 23., 3. *Vass miniszter üzenetei*.

¹⁴¹ FN, 1927: I. 18. ülés (1927. július 5.), 404–407; Pesti Napló, 1927. október 30. 1–2. Vass József: *Szívem teljességéből beszélek*. Lásd még: MNL OL, K 26, 1390. csomó, K. tétel, p) dosszié. Előadások, cikkek. 140–142. Vass 1930. május 8-i képviselőházi beszédének szövege a miniszter saját kezű, publikáláshoz szükséges stilisztikai módosításaival.

¹⁴² BFL, VII.5.c. 3635/1932. 1. csomó, Dréhr Imre előterjesztése a mentelmi bizottsághoz. 5; Bartha, 2017: 55. Ezeket a segélyeket azért is fontos megemlíteni, mert ezeknek a problémája volt a Dréhr-per egyik központi kérdése: Vass ugyanis ezeket a pénzeket a hivatalosan „menekültügyi segélynek” nevezett pénzalapból fizette, amely azonban – Dréhr állítása szerint, amelyet a bíróság is elfogadott – a miniszter „diszkrecionális alapját” képezte, tehát szabadon rendelkezhetett vele. BFL, VII.5.c. 3635/1932. 2. doboz, Dréhr Imre vallomása, 1933. április-június. 1114, 1136, 1144–1147.

szerepet játszhatott abban, hogy a bethleni időszak két nevezetes lapbetiltási ügye – *Az Újság* 1925-ben és a *Világ* 1926-ban – hasonlóan végződött: más címen újra megjelenhetek.¹⁴³

Mindennek következtében a szoros kapcsolat 1927 decemberében hivatalos formát is öltött: ekkor Vass Józsefet a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézete elnökévé választották, az indoklás szerint azért, mert a miniszter „számtalan esetben tettekkel bizonyította, hogy a magyar újságírotársadalom érdekeit a szíven viseli”.¹⁴⁴ A miniszter új tisztsége ugyanakkor nem keltett osztatlan örömet az újságírók körében, mivel néhányuk attól tartott, hogy ezáltal függő helyzetbe kerülhetnek a kormánytól, és személyesen Vastól. Az ezzel kapcsolatos aggodalmaknak adott hangot az ellenzéki legitimista *Magyarság* egyik publicistája, aki kifejtette, ha „Vass József nem volna hivatalos állásban és nem lenne egyik legmarkánsabb képviselője, pártpolitikusa a mostani magyar közéletnek, akkor talán pártkülönbség nélkül minden magyar újságíró szívesen látná” az intézmény élén, így viszont az ő elnöksége „alkalmas arra, hogy a személyes feszélyezettség és lekötöttség viszonyát teremtsen meg az elnök-miniszter úr és a sajtó között”.¹⁴⁵ Bár nem történt Vass részéről konkrét befolyásolás, a kormány számára minden bizonnyal előnyös volt ez a hivatalos kapcsolat, amely javíthatta a kabinet megítélését a sajtó és így közvetve a társadalom szemében.

2. Szónoki tehetsége

A társadalom minél szélesebb rétegeinek kormány mellé állításában ugyanakkor Vassnak a sajtónál közvetlenebb eszköze is volt: politikai ellenfelei által is elismert szónoki képessége. Nemcsak a kormánypárti *Budapesti Hírlap* írt arról, hogy a miniszterelnök helyettese rendelkezik „az előszóval történő meggyőzés művészetével”, hanem a polgári radikális *Magyar Hírlap* is, hosszan dicsérve egyik jelentős beszédét, többek között úgy fogalmazott: szónoklata „formai és nyelvi szempontból magas rendű” volt, amelyet „frázistalanság, dagálytalanság, az egész problémakör irodalmi és dialektikai anyagával való tökéletes rendelkezés” jellemzett, és amely így „egy nagy és eredeti egyéniség szuggesztivitását” mutatta meg.¹⁴⁶

¹⁴³ Sipos B., 2004: 47–52, 53–60.

¹⁴⁴ A Sajtó, 1927/12., 3. 1927. december 8.

¹⁴⁵ Magyarság, 1927. december 10., 12. A sajtószabadságért.

¹⁴⁶ Budapesti Hírlap, 1930. február 21., 5. Vass József a szószeréken. Magyar Hírlap, 1928. október 9., 1. Vass József a szónok.

Ehhez hasonlóan ismerték el a szociáldemokraták is, hogy Vass „kitűnő szónok”, „mestere a szónak”.¹⁴⁷

Annak megértéséhez, hogy pontosan miért volt ennyire általánosan elismert Vass szónoki tehetsége, és ennek mi volt a jelentősége a kormány számára, először ki kell térni Bethlen Istvánra, mint szónokra. Romsics is megállapítja, hogy a miniszterelnök nem volt különösebben hatásos szónok abban az értelemben, hogy beszédeivel mindig az értelemre, nem pedig az érzelmekre igyekezett hatni, s nem jellemezte különösen lírai vagy szentimentális stílus.¹⁴⁸ Ennek következményeit Gratz Gusztáv foglalta össze a legtalálóbban: Bethlen a „tömegekre aránylag csekély hatást gyakorolt, [...] egyik oka az, hogy soha nem tudott igazán megbarátkozni azokkal az új politikai módszerekkel, amelyeket az általános választójog alapján kifejlődött politikai élet megkíván. Nem tudta politikai eszméit olyan aprópénzre váltani, amely a tömegekben forgalomba kerülhetett volna”.¹⁴⁹ Gratz véleménye lényegében összhangban áll a politikai kommunikációt vizsgáló szakirodalom azon megállapításával, hogy a huszadik században kezdetét vette az a folyamat, amely során a „jó kommunikációs készséggel rendelkező szónokok egyre fontosabbak és hatalmasabbak lesznek”, különösen választási kampányok során, amikor „a dramatizálás és a fokozott érzékenység a két alapvető hangnem ahhoz, hogy a közönség figyelmét és egyetértését elnyerhessék” a rétorok.¹⁵⁰ A kormányfő tehát ebből a szempontból nem rendelkezett előnyös tulajdonságokkal, Vass József szónoki tehetsége így kapóra jött.

Mind az érzelmekre hatás, mind a tömegekre ható, egyszerű üzenetek megfogalmazása egyértelműen tudatos szándék volt Vass részéről. Egyik 1930-ban tartott előadásában például úgy fogalmazott, hogy „a szónoknak, az előadónak szomjúsága, hogy a lelkeket meg tudja fogni”.¹⁵¹ Egy cikke kéziratában pedig kifejtette, hogy a politikai jogok kiterjesztésének egyik következménye, hogy a politikusoknak meg kell érteniük a „kispolgár” gondolkodásmódját, vagyis ha „ennek az embernek, a tömegek emberének meggyőződését, akaratát és cselekvését akarják az eszmék mögé állítani, ne magasrepülésben virtuskodjanak előtte, hanem próbáljanak vele együtt a földön járni, de ne a léha ígéretések szekerén”.¹⁵² Vass szónoki tehetségének ezt a sajátosságát legjobban Nyisztor Zoltán foglalta össze. Szerinte a miniszterelnök-helyettesnek még a nagy egyházi szónokokkal (Prohászka Ottokárt és Bangha Bélát említi név szerint) szemben is „óriási előnye” volt, hogy „két különböző

¹⁴⁷ KN, 1927: VI. 86. ülés (1927. november 10.), 304; Népszava, 1930. június 17., 2. *A veglédi piacon*.

¹⁴⁸ Romsics, 1999: 305.

¹⁴⁹ Gratz, 2001: 153.

¹⁵⁰ Mazzoleni, 2006: 51, 105.

¹⁵¹ Vass, 1930: 8.

¹⁵² MNL OL, K 26, 1390. csomó, K. tétel, p) dosszié. Előadások, cikkek. 23. Vass egy cikkének gépelt kézírata.

nyelven tudott beszélni. Egészen másképp az intelligenciának és egészen másként az egyszerű népnek. Az előbbinek a filozófia, teológia, modern természettudományok, nemkülönben az akkor berobbant Ady és Szabó Dezsők nyelvén; az utóbbinak valóban a nép nyelvén, annak fogalmaival, színeivel, hasonlataival, őseredeti képeivel és közmondásaival”.¹⁵³ Erről a képességről árulkodik Az Est tudósítójának beszámolója Vass egyik 1926 őszi kampánybeszédéről. A tudósító megfigyelése szerint ugyanis „az egyszerű falusi nép egyre fokozódó érdeklődéssel hallgatta a miniszter szavait és Vass József le tudta kötni a nép figyelmét”.¹⁵⁴

Fontos megemlíteni azt is, hogy Vass felismerte a modern technika szerepét is. Míg Bethlen „írtózott a mikrofontól”,¹⁵⁵ helyettese volt az, aki 1925 decemberében a kormány képviselőjében beszédével felavatta a Magyar Rádió- és Telefonhírmondó Rt.-t. Ünnepi szónoklatában többek között úgy fogalmazott, „a magyar rádiószolgálat összes előnyeit még nem tudjuk megmérni, lehet, hogy hamarosan az állami életnek, a közigazgatásnak és gazdasági életnek is fontos eszközévé válik”.¹⁵⁶

Az új eszközzel Vass később is élt. 1926 februárjában például az ő beszédével indultak meg az Egészségügyi Reformiroda rádióelőadásai, később pedig egy prédikációját is közvetítette az új médium.¹⁵⁷ 1927-ben a hírlapírók nyugdíjintézetének elnöki tisztségébe való megválasztását, egy évvel később a hősök emlékűnnepén elmondott beszédét közvetítette a rádió.¹⁵⁸ Ráadásul nem ez volt az egyetlen új tömegkommunikációs eszköz, amellyel Vass élt, ugyanis 1930-ban hangosfilmet készített róla egy amerikai filmhíradó.¹⁵⁹

Nem véletlen, hogy Bethlen 1922-ben, a nemzetgyűlési választások kampánya során dunántúli körútján többek között Vass társaságában vett részt.¹⁶⁰ 1926-ban pedig a választási küzdelemben való aktivitását jellemezve találóan nevezte a *Népszava* Vasst a kormány „legbuzgóbb” tagjának.¹⁶¹ Részt vett ugyanis és beszédet is tartott több egységes párti és keresztény párti képviselőjelölt választói gyűlésén., egyik saját választókerületének (összesen négy kerületben indult), a zalaszentgrótinak, legtöbb települését pedig bejárta, és mindenütt beszédet tartott, vagy legalábbis – az MTI híradásai szerint – „közvetlenül elbeszélgetett” a

¹⁵³ Nyisztor, 1962: 73–74.

¹⁵⁴ Az Est, 1926. szeptember 7., 3. „Magyar mindenki, aki a magyar hazában lakik és a magyar nemzet tagja!”

¹⁵⁵ Ormos, 2000: I. 142; MNL OL, K 429, 15. csomó, 7. dosszié. Kozma feljegyzései Bethlen 1930. novemberi berlini útjáról. 280, 282.

¹⁵⁶ Budapesti Hírlap, 1925. december 2., 6. *A magyar rádióleadóállomás megnyitó ünnepsége.*

¹⁵⁷ MNL OL, K 428, a) Napi tudósítások. 1926. február 25. 14., 1926. március 12. 12.

¹⁵⁸ Pesti Napló, 1927. december 8., 14. *Vass Józsefet csütörtökön iktatják a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének elnöki székébe.* Uo. 1928. május 19., 26. *Rádió.*

¹⁵⁹ Uo., 1930. február 20., 10. *Vass József hangos filmén.*

¹⁶⁰ Sipos J., 2014: 121, 123, 128, 130.

¹⁶¹ Népszava, 1926. szeptember 28., 3. *Vasárnap négy helyen barsogott a miniszteri demagógia.*

falusiakkal, illetve „néhány lelkes szót” szolt hozzájuk.¹⁶²

Hasonlóan aktív volt 1929-1930-ban, amikor, mint arról már több szempontból esett szó, a gazdasági helyzet romlása kikezdte a kormány népszerűségét. Ekkor tartott beszédei közül különösen is jellemző az 1930 júniusában tartott ceglédi szónoklata, amelyben a boletta miatt aggódókat igyekezett megnyugtatni, mondván, – már-már a szociális demagógiára jellemző nyelvezetet használva – „a búzajavaslathoz csak azzal a feltétellel járult hozzá, ha a szegény magyar ember kenyerét nem engedik megdrágítani”.¹⁶³ A választójog korlátozottsága miatt természetesen nehéz felmérni beszédeinek tényleges hatását, mégis, mindezek alapján valószínűsíthető, hogy szónoklataival sikeresen járult hozzá a rendszer társadalmi hátterének, legitimitásának növeléséhez.

3. Személyes népszerűsége

Bethlen számára nemcsak politikai, hanem társadalmi szempontból is kiemelkedően fontos lehetett Vass katolicizmusa. Ez különösen 1921-1922-ben lehetett nagy jelentőségű, amikor a királypuccsok kudarca után Bethlen támogatottsága erőteljesen megcsappant az elsősorban katolikus vallású legitimisták körében.¹⁶⁴ A szónoki tehetség mellett főként ez a szempont játszhatott szerepet Bethlen azon már említett döntésében, hogy dunántúli körútjára Vass Józsefet is magával vitte. Hogy a királykérdésben megosztott katolikus választók körében mennyire integratív személyiség lehetett Vass (legalábbis a határozottan ellenzéki legitimizmus visszaszorulása után), jól mutatja Mikes János szombathelyi püspök egy, az 1926. évi országgyűlési választások után írt levele. A püspök ebben arra kéri Bethlent, hogy Vass a korábban az ellenzéki legitimisták egyik fő fellegvárának számító Szombathely mandátumát tartsa meg, mert „ha itt lemond, olyan felfordulás lesz...”.¹⁶⁵ Vass tehát nagymértékben hozzájárulhatott a katolikus tömegek egy jelentős részének kormánypártivá válásához.

Lényeges lehetett továbbá Bethlen számára Vass kisiparos háttere, amely alkalmas lehetett arra, hogy tompítsa a rendszer „úri”, a kormányban az arisztokráciát jelentős arány-

¹⁶² MNL OL, K428, a) Napi tudósítások. 1926. szeptember 6., 6-8; szeptember 26., 4-5; november 7., 2-5, 7; november 27., 2; november 28., 6, 12, 13; november 29., 22-24, 30; november 30., 8, 11, 16; december 1., 9, 13, 18.; december 2., 13.

¹⁶³ Pesti Napló, 1930. június 17., 7. *Búza, papirosbúza, boletta és választójog a vasárnap politikájában.*

¹⁶⁴ Romsics, 1999: 197.

¹⁶⁵ MNL OL, K 468, 2. csomó, 51/1927. sz. irat. Mikes levele Bethlennek [d. n.].

ban reprezentáló, gyakran hangoztatott vádak szerint a „régí rendet” restauráló jellegére vonatkozó támadásokat.¹⁶⁶ Erről árulkodik Harrer Ferenc emlékiratának egy bejegyzése, amely szerint Nagyatádi Szabó István 1924-ben bekövetkezett halála után már csak Vass „gyökerezett a nép széles rétegeiben, a többiek a régi uralkodó osztályt” képviselték.¹⁶⁷ Vass ráadásul büszkén hirdette is származását, így például már említett ceglédi beszédében is kijelentette, „nem szégyelli, hogy nem bíborban született, s hogy az apja kapát vett a kezébe, amikor iparával nem tudta gyermekeit ellátni.”¹⁶⁸ Féja Géza szerint így különösen a „kispolgárság” körében volt népszerű, amely „a rokont szemlélte benne”.¹⁶⁹ A kispolgári rétegek mellett ugyanakkor – származása mellett nyilván a munkásszervezésben szerzett tapasztalatainak is köszönhetően – az ipari munkásság körében is szert tett bizonyos fokú népszerűsége, ezzel egyben arra is alkalmassá vált, hogy a kormány és a munkásszervezetek között is közvetítő szerepet töltsön be. Jellemző például, hogy 1922 januárjában, amikor Bethlen már hazatért külföldi útjáról, a vele beszélni akaró keresztényszocialista munkásküldöttség elé maga helyett Vass-t küldte.¹⁷⁰ Ennél fajsúlyosabb szerepet töltött be 1927 nyarán, amikor személyesen vezette a sztrájkoló szociáldemokrata szakszervezeti munkások és a munkaadók közötti egyeztetéseket, és hasonló feladatot vállalt 1928-1929 fordulóján is, amikor a pilisvörösvári bányászok szüntették be a munkát.¹⁷¹

Származásánál, vallásánál is lényegesebbnek bizonyult ugyanakkor személyisége. Ennek oka – ugyanúgy, mint szónoki tehetségének jelentősége – szintén Bethlennel való összehasonlítása által válik érthetővé. A miniszterelnök személyiségét jellemezve ugyanis Romsics is kiemeli zárkózottságát, idézve egy kortársát, Madarassy-Beck Gyulát, aki 1929-ben egyenesen úgy fogalmazott, hogy nem volt korábban olyan miniszterelnök, aki hozzá hasonlóan „hermetikusan” elzárkózott volna az emberekkel való érintkezéstől.¹⁷² Ennek problematikusságát pedig nemcsak a miniszterelnök kritikussai, hanem hívei is érzékelték. Legjobban Kornfeld Móric foglalja össze az ezzel kapcsolatos véleményeket emlékirataiban: szerinte a kormányfőből hiányzott a „suggestió”, amely „a politikában érintkezést kíván, megjelenést, megnyilatkozást, [...] valami emberi vonatkozást, vagy legalábbis annak látszatát”.¹⁷³

Ezek a jellemzések lényegében jól kifejezik a huszadik században felerősödött

¹⁶⁶ Gyurgyák, 2014: 193–197; Romsics, 1999: 308.

¹⁶⁷ Harrer, 1968: 463.

¹⁶⁸ Napló, 1930. június 17. 7. *Búza, piparósbúza, boletta és választójog a vasárnap politikájában*. Pesti

¹⁶⁹ Féja, 1982: 62.

¹⁷⁰ Budapesti Hírlap, 1922. január 4., 4. *Vass miniszter a munkáskérdésről*.

¹⁷¹ MNL OL, X 5049, 25749. sz. mikrofilm, Annual Report 1927. 29; Pesti Napló, 1929. január 8., 12. *Pilisvörösváron kedden munkába állnak a bányászok*.

¹⁷² Romsics, 1999: 304.

¹⁷³ Kornfeld, 2006: 241–242.

„perszonalizáció” jelenségét: eszerint, különösen a választójog kiterjesztése és a tömegkommunikáció eszközeinek fokozatos elterjedése következtében előtérbe került a politikusok személyének, az irántuk érzett szimpátiának kérdése.¹⁷⁴ Bethlen személyisége tehát igen kevésbé felelt meg ezen új követelményeknek, Vass Józsefé viszont annál inkább.

Erről tanúskodnak egyrészt – párhovatarozástól többnyire függetlenül – egyes publicisztikák. Az *Est* például azt írta róla, hogy benne „az ember ép olyan kitűnő mint a miniszter és nála nem a minisztert szeretik az emberben, hanem az embert a miniszterben.” Hasonló szimpátiával fogalmazott az *Újság* is: „embert a miniszterben jóformán csak benne látunk, még pedig szenvedő embert”.¹⁷⁵ Ennél is egyértelműbben fogalmazott a *Magyarország*, úgy jellemezve Vass-t, hogy „szívből fakadó közvetlensége, jóakarata” legfontosabb tulajdonsága, személye körül pedig már „egy kis legendakör képződött. Mert alakját felkapta a nép fantáziája [...] Arcát ismerik, ha az utcán jár, megfordulnak utána, profilja belevésődött a kortársak emlékezetébe és foglalkoztatja azok fantáziáját”.¹⁷⁶ Még a *Népszava* is – bár hűvösebben fogalmazva – elismerte, hogy „vannak gesztusai. Amikor a szívére hallgatva azonnal intézkedik és az államkassza kiutal pár fillért kiáltó nyomoresetekben”.¹⁷⁷

Szónoki tehetsége mellett tehát emiatt is volt lényeges részvétele számos párttársas gyűlésein, és ezért volt nagy jelentősége különböző településekre vezető útjainak választási kampányoktól függetlenül is. A modern politikusok „eszköztárának” Vass általi alkalmazására legjellemzőbbek a kórházakban tett látogatásai. Szegeden, Nyíregyházán és Egerben egyaránt – a tudósítók szerint – „számos beteget kikérdezett betegsége és hogyléte felől, mindenkire volt néhány szíves vigasztaló, bátorító szava”, „úgy járt-kelt a betegágyak között, mint az orvosok”, és „atyai jósággal elbeszélgetett” a betegekkel és hadiárvával.¹⁷⁸

Ennek pedig kézzelfogható következményei is voltak. Vass politikai jelentősége növekedett, a népjóléti minisztérium hatáskörén túlmutató szerepének egyre egyértelműbbé vált, s egyre többen és többféle ügyekben fordultak a minisztériumhoz, illetve személyesen a miniszterhez. Minisztersége utolsó éveiben már a Képviselőházban is több alkalommal beszélt erről a jelenségről. Így például 1929 májusában azt mondta, hogy a „legtöbb kívánság természetesen a népjóléti tárcával szemben merül fel azért, mert a népjóléti tárca nevében, terjedelmében a leginkább hivatott felölelni a nemzet egész életét”.¹⁷⁹ Egy évvel később

¹⁷⁴ Mazzoleni, 2006: 43, 90–91; Merkóvity, 2012. 21–22, 35–36.

¹⁷⁵ Az *Est*, 1929. augusztus 15., 6. *Tíz éve miniszter...*; *Újság*, 1930. augusztus 15., 1. *Rovás*.

¹⁷⁶ Magyarország, 1930. augusztus 15., 3. *Vass József tíz éve*.

¹⁷⁷ Népszava, 1930. augusztus 12., 2. *A királynak nincsen nadrágja...*

¹⁷⁸ Délmagyarország, 1927. április 27., 3. *A népjóléti miniszter Szegeden*. Nyírvidék, 1928. április 17., 1. *Vass József miniszter előadása a katolikus gondolatról a Szociális Missziótársulat kultúrdélutánján*. Egri Népiújság, 1928. november 28., 1. *Részletek Vass József egri látogatásáról*.

¹⁷⁹ KN, 1927: XXI. 297. ülés (1929. május 23.), 71.

még egyértelműbben fogalmazott: arról beszélt, hogy „folyton növekszik azoknak az érintkezési pontoknak a száma, amelyek köztem és a társadalom közt mutatkoznak”. Így például „ha valakinek valami trafik-baja van, ha kocsmarendély kellene neki, ha forgalmiadóját súlyosan rótták ki, vagy nem tudom, bárminő pénzügyi, vagy igazságügyi, vagy belügyi, vagy külügyi, vagy bárminő más tárcához tartozó, vonatkozású ügyben valamiféle baja van, [...]] egészen bizonyos, hogy az esetek legnagyobb részében nem az illető miniszterhez fordul, akihez az ügy tartoznék, hanem hozzám fordul [...]”.¹⁸⁰

Ez azt is eredményezte, hogy Vass egyre több társadalmi szervezet életében vállalt szerepet: így például nemcsak az FTC-nek lett díszelnöke 1927-ben, hanem a Faluszövetség is védnökévé választotta egy évvel később, 1930-ban pedig a Petőfi Társaság iktatta tiszteletbeli tagjai sorába.¹⁸¹

Ez a népszerűség az évtized végére egyre inkább a személyi kultuszok bizonyos elemeit kezdte magára öltetni. Az idézett újságcikkekben is lényegében a kultuszok egyik legjellemzőbb eleme, a személy, gondoskodó, védő apaként való ábrázolása jelenik meg, de jellemző az is, hogy az idézett, Vass József személyiségét méltató cikkek is többnyire miniszteri kinevezésének évfordulóin jelentek meg.¹⁸² Mindez 1929-ben csúcsonódott ki, amikor Vass minisztersége tizedik évébe lépett. Méltató vezércikkek mellett, amelyekben hangsúlyozták rendkívüli munkabírást és általános megbecsülését,¹⁸³ életrajzi munkák is megjelentek. Mester János már idézett munkájában úgy jellemezte a minisztert, hogy kifejlődött benne a „Dilt-hey-féle heroikus embertípus, kit a hódító, minden akadályt elsöprő akarat jellemez leginkább”.¹⁸⁴ Móricz Pál pedig elsősorban Vass munkatársaival készített interjúk alapján írta meg biográfiáját, amely műnek a szerző kifejezetten azt a célt szánta, hogy „példaképet mutasson” Vass József „oly sok ősi magyar jellemvonást, tehetséget, erőt ragyogtató személyén át”. A

¹⁸⁰ KN, 1927: XXVII. 388. ülés (1930. május 8.), 313. Vass belpolitikában betöltött egyre fontosabb szerepét jól érzékelteti, hogy néhány évvel korábban még – amint az egy Vass által a kormányfőnek írt levélből kiderül – Bethlen „fakadt ki” amiatt, hogy a „reszortminiszterek ügyeit” is hozzá „cipelik”, MNL OL, K 468, 9. csomó, 194/927. sz. irat. Vass 1927. február 5-i levele Bethlennek.

¹⁸¹ Pesti Napló, 1927. június 10., 20. *Vass Józsefet a Ferencváros díszelnökévé választották.* Budapesti Hírlap, 1929. június 12., 12. *Az Országos Faluszövetség közgyűlése.* Pesti Napló, 1930. március 9., 16. *Vass József népjóléti miniszter Prohászka Ottokár utóda a Petőfi Társaságban.* Ennek lehetett eredménye, hogy az említett „diszkrecionális alaphoz” nem csak újságírók, hanem különböző társadalmi szervezetek is kaptak, így például a Máltai Lovagrend, a Magyar Labdarúgók Szövetsége, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége, illetve a Magyar Országos Véderő Egyesület. BFL, VII.5.c. 3635/1932. 2. doboz, Gál Jenő előterjesztése a Büntetőtörvényszékhez. 7, 40. Lásd még Uo. Hankó Elemér kihallgatási jegyzőkönyve, 1932. március 8. 17. A MOVE említése azért is lényeges, mert ez arra utalhat, hogy Vass ezen a téren is Bethlen szándékainak megfelelően járt el. Egy 1927-ből származó levelében ugyanis Vass „megnyugtatta” a miniszterelnököt, hogy „a Move céljait eddig is támogattam, s a jövőben sem akarok róluk megfedkezni.” MNL OL, K 468, 2. csomó, 403/927. sz. irat. Vass levele Bethlennek [d. n.].

¹⁸² Turbucz, 2015: 42–43.

¹⁸³ Lásd pl. 8 Órai Újság, 1929. augusztus 15., 1. *Harcos jubileum.* Budapesti Hírlap, 1929. augusztus 14., 1. *A rekord-miniszter.*

¹⁸⁴ Mester, 1929: 93.

miniszter lelkében pedig Móricz szerint „vibrál, érzelmi világának mélységein keresztül remeg a szülők küzdelmes élete, a szegénység, a társadalomban alul lévők, a névtelen hősök, a kenyérért vergődő apák, a nélkülözéstől fenyegetett, gyermekeiket gondozó anyák minden aggodalma”. Munkája ráadásul a felekezeti ellentéteken felülemelkedő nemzeti egység szimbóluma is, hiszen „a dunántúli végek nagyszerű magyar fiáról, a római katolikus főpapról tiszántúli református hajdú létemre merészeltem megírni ezt a könyvet”.¹⁸⁵

Mindebben szintén a kultuszok egyes jellemzői (a napi politika felett álló „vezér” képe, valamint a vezér és a nemzet közötti bensőséges viszony) jelennek meg.¹⁸⁶ Mindehhez Vass retorikája is hozzájárult. 1929 novemberében, ezüstmiséje (25 éves papi jubileuma) ünneplésekor például kijelentette, „kitevője vagyok az ezer éves magyar nemzet vágyainak, fájdalmának, kívánságainak s nem vagyok semmi más, mint egy szó, amelyet a nemzet mond, egy gondolat, amelyet a nemzet gondolt el, megszemélyesítője vagyok vágyaknak, amelyeknek kiformálója maga a nemzet”.¹⁸⁷ Ezzel Vass a vezérkultuszok talán legfontosabb ismervét fogalmazta meg: a vezér a vezetett közössége megtestesítőjévé válik, az egész nemzet reprezentánsa lesz a róla, illetve magáról kialakított kép szerint.¹⁸⁸

Természetesen nehéz felmérni, hogy ez a „kultuszépítés” milyen mértékben volt „felülről irányított”, és mennyiben tükrözte tényleges népszerűségét. Ugyanakkor egyes források arra engednek következtetni, hogy ez utóbbi valóban széleskörű lehetett. Egyes társadalmi csoportokban például megjelent az jelenség, hogy a miniszter személyét elválasztották az általa irányított minisztériumtól, s annak népszerűtlen intézkedéseitől. Így például 1926 szeptemberében albertfalvai szociáldemokraták arról tájékoztatták Várnai Dániel MSZDP-képviselőt, hogy a településen „nagy a zúgolódás a népjóléti miniszter rendelete miatt” (amely lazította a főbérlők felmondási jogát korlátozó intézkedéseket), a „zúgolódás” ugyanakkor nem személyesen Vass ellen irányult, mert „az albertfalvai elvtársaknak az az információjuk, hogy a miniszter kedvezőtlen döntése a helyi előljárásság téves információján alapult”.¹⁸⁹ Ezt tükrözi a Magyarság egy 1929 karácsonyi, egy hadirokkant-menhelyről írt riportja is, amelyben a rokkantak panaszkodtak helyzetük, ellátásuk csökkentése miatt, azonban „rendületlenül bíznak Vass Józsefben. Azt mondják, hogy ha ők azt megérik, hogy a miniszter egyszer minden kíséret nélkül megnézi őket, akkor megváltozik minden”.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Móricz, 1929: 3–4, 475, 486–488.

¹⁸⁶ Turbucz, 2015: 42.

¹⁸⁷ 8 Órai Újság, 1929. november 3., 3–4. Vass József: „Nem vagyok más, mint megszemélyesítője a nemzet vágyainak”.

¹⁸⁸ Turbucz, 2015: 31.

¹⁸⁹ PII., I. 658. 3. 10. öe. 5. Alberfalvai szociáldemokraták 1926. szeptember 27-i levele Várnai Dánielnek.

¹⁹⁰ Magyarság, 1929. december 25., 9. *Abol karácsony este Krisztus megjelent.*

Mindez persze sohasem vált a kormányzó kultuszának „riválisává”, méreteiben, jellegében nem is közelítette meg azt. Ugyanakkor ennek a kultuszok számos elemét idéző személyes népszerűségnek így is jelentős hatása lehetett a kormány számára, mert Vass ezzel erősíthette leginkább a kabinet társadalmi legitimációját, ami minden kultusz alapvető célja.¹⁹¹

¹⁹¹ Turbucz, 2015: 26.

VI. Vass jelentősége a halála utáni egy év fényében

Vass József szerepének vizsgálatához az eddig bemutatott szempontokon túl érdekes röviden kitérni arra, hogy a miniszter 1930. szeptember 8-án bekövetkezett halála¹⁹² után eltelt közel egy év, tehát a Bethlen-kormány tevékenységének utolsó időszaka, az ekkor felmerülő problémák mennyiben igazolják a miniszterelnök-helyettes jelentőségéről leírtakat.

Bethlen számára igen súlyos csapást jelentett helyettese halála. Minden bizonnyal nem túlzott, amikor a Pesti Naplónak adott nyilatkozatában „támaszának” és „erősségének” nevezte Vast, akihez a „politikai meggyőződés azonossága mellett személyes barátság” is fűzte, és akinek halála emiatt rá nézve „személyesen is pótolhatatlan veszteség”.¹⁹³ Hogy milyen kézzelfogható következményekkel járt a miniszterelnök számára Vass József elhunyt, mutatja a New York Times MTI Lapszemle által idézett tudósítása, amely azt emelte ki, hogy „Vass halálát nagyon fogja érezni Bethlen gróf, mert az ő miniszterelnöki helyettesítése tette lehetővé Bethlennek, hogy a fővárosból oly gyakran távozhassék”.¹⁹⁴ Ez a prognózis tulajdonképpen helyesnek is bizonyult 1931 nyarán, amikor a választási győzelmet követően után Bethlen váratlanul külföldre utazott. A helyzetet Romsics részletesen bemutatja: szerinte korábban az ehhez hasonló esetek „sohasem okoztak fennakadást”, mivel „Vass József irányításával Bethlen távollétében is olajozottan működött a Sándor-palotai gépezet”. Ezúttal azonban nem így történt: egy fontos pénzügyi kérdésben „senki nem merte kimondani a döntő szót” a kormányfő távollétében, aki azonban csak napokkal később tért haza. Végül ugyan a Vass halála után ismét miniszterelnök-helyetessé kinevezett Klebelsberg elnöklésével megtartották az ügyben a döntést meghozó minisztertanácsot, de Bethlen így is jelentős presztízaveszteséget szenvedte el elsősorban Horthy szemében.¹⁹⁵

Árulkodó az is, hogy a francia követ 1931 augusztusának végén a kormány lemondásának okai között említette, hogy a kormányzás „összes terhét Bethlen gróf volt kénytelen viselni, tekintve, hogy kormányának tagjai képtelennek bizonyultak feladatuknak megfelelni. [...] minden egyes találkozásunk alkalmával magam is meggyőződhettem, mennyire el van csigázva”.¹⁹⁶ Tekintve, hogy Vass helyettesi tisztségének egyik oka éppen az volt, hogy ne Bethlen legyen „kénytelen viselni” a kormányelnökség minden terhét, ez is mutatja, hogy a népjóléti miniszter különösen fontos szerepet játszott a kormány működtetésében.

¹⁹² Tímár, 1995: 73.

¹⁹³ Pesti Napló, 1930. szeptember 16., 5. *Bethlen István nyilatkozik.*

¹⁹⁴ MNL OL, K 428, f) Lapszemle. 1930. szeptember 27., 19.

¹⁹⁵ Romsics, 1999: 334–335.

¹⁹⁶ Ádám, 2013: 259–260.

A politikai élet szempontjából egyrészt a Keresztény Gazdasági és Szociális Párttal való viszony alakulásának kérdése említendő. Nem véletlen, hogy Kozma Miklós azzal magyarázta a Vass halálakor Genfben tartózkodó miniszterelnök tervezettnél korábbi hazatérését, hogy a miniszterelnök-helyettes elhalálása „a legkomolyabban vetette fel” a keresztény párt kérdését.¹⁹⁷ A miniszterelnök számára ebből a szempontból két probléma is adódott. Egyrészt a Vass a népjóléti miniszteri székben követő Ernszt Sándor sokkal határozottabban kívánta érvényesíteni pártja érdekeit a kormányban, így például különböző, első sorban demokratikus és szociális jellegű reformokkal kapcsolatos feltételeket is szabott a kormányba való belépéséért. Másrészt viszont, amint azt Gergely Jenő megállapította, Vass halála Ernszt kinevezése ellenére „a keresztény párt kormányzati pozíciójának erózióját, a kormányzati felelősségtől való visszavonulásának kezdetét” jelentette, ami rendkívül hátrányosan érinthette a gazdasági nehézségek miatt egyébként is szűkülő politikai és társadalmi hátszínrel rendelkező kabinetet.¹⁹⁸

A keresztény párttal való kapcsolat mellett nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a kormány egy, az ellenzék körében is bizonyos fokú népszerűségnek örvendő tagját veszítette el. Ennek egyik megnyilvánulása volt, amikor 1930 novemberében Kéthly Anna szociáldemokrata képviselőnő éles támadást intézett Ernszt ellen a kilakoltatások ügyében, szembeállítva az új miniszter gyakorlatát elődje „méltányosságával”. Ennek következtében Ernszt szükségét érezte, hogy tiltakozzon azon állítás ellen, mintha ő „szívtelenebb” lenne elődjénél.¹⁹⁹ Ennek tükrében úgy látszik, találóan állapította meg a Pesti Napló egyik publicistája Ernszt kinevezésével kapcsolatban, hogy „Vasst is sokan támadták, de ezeket a támadásokat rendkívül letompította az a körülmény, hogy őt sokan szerették. [...] Egy miniszter után, aki mindenkit csak egyszerűen pajtásnak nevezett, Ernszt hűvös, rideg, fanyar, sőt ecetes egyénisége ríktó ellentétként tűnne fel.” A személyiség szerepének hangsúlyozásával Vass halálának politikai következményei mellett ezzel frappánsan jellemezte a társadalmi következményeket is. Nem véletlenül fogalmazott emellett úgy, hogy „felfelé Ernszt nem pótolhatja Vass, de lefelé még kevésbé”.²⁰⁰

Vass népszerűségét jól mutatják, hogy temetésére százezres tömeg gyűlt össze. Kozma Miklós úgy jellemezte a szertatást, hogy az „a legimpozánsabb volt, amit el lehet képzelni”.²⁰¹ Ha feltehetően túlozva is, de Vass személyi titkárának, Fery Tibornak öt évvel későbbi visszaemlékezése érzékletesen fejezi ki a fővárosban uralkodó hangulatot: „Pesten

¹⁹⁷ MNL OL, K 429, 15. csomó, 7. dosszié. 232. Kozma 1930. szeptember 11-i levele apjának.

¹⁹⁸ Gergely, 1993: 43.

¹⁹⁹ KN, 1927: XXXI. 438. ülés (1930. november 21.), 426. Ernszt felszólalását közli: Szekeres, 1972: 267–269.

²⁰⁰ Pesti Napló, 1930. szeptember 16., 10. A „pajtás” utóda.

²⁰¹ MNL OL, K 429, 15. csomó, 7. dosszié. Kozma feljegyzései Bethlen 1930. szeptemberi genfi útjáról. 222.

egy káosz, egy pánikhangulat volt, amikor kidőlt ez az ember, aki éveken keresztül a kormánynak a legnagyobb támasza volt, aki a miniszterelnököt négy-öt hónapon keresztül helyettesítette [...]”.²⁰² Ehhez hasonló értelemben nyilatkozott nekrológiájában az ellenzéki Előőrs egyik publicistája, aki – szintén azt mutatva, mekkora szerepe volt Vass származásának és személyiségének a kormány társadalmi bázisa szempontjából – úgy értékelte a miniszter elhunytát, hogy „a kormány leszakadt a néptől, mint luftballon a földtől”.²⁰³ Természetesen nehéz pontosan felmérni, milyen politikai és társadalmi hatásokkal járt Vass József halála, összességében azonban mégis valószínűnek látszik, hogy halála több szempontból is megerősítette a kormány további működését.

Alapvetően változtatta meg ugyanakkor Vass József megítélését mind politikai, mind társadalmi szinten a népijóléti tárcát érintő, egyre jelentősebbé váló „panamabotrány”. A nyilvánosság szintjén az ügy 1930. december 17-én kezdődött, amikor Fábíán Béla liberális képviselő a Házban hosszú felszólalásban sorolta a „népijólétiben” hosszú évekig folyt állítólagos visszaéléseket, sikkasztásokat, például a rokkantsegélyekkel kapcsolatban.²⁰⁴ Igaz, a vádak ekkor még csak a minisztérium egyes tisztviselői ellen irányultak, Vass személyét – legalábbis nyíltan – ekkor még nem érték támadások, maga Fábíán is leszögezte, hogy „én itt nemcsak hogy nem akarom megbántani senkinek általam is tisztelt emlékét, hanem igenis meg akarom akadályozni azt, hogy Vass Józsefnek nemes papi palástjába takarózzanak bele olyanok, akik most mindazért, ami történt, a felelősséget nem akarják vállalni”.²⁰⁵ Az ügy nem vált témává még az 1931. évi országgyűlési választások kampánya során sem. A személyesen Vass József elleni támadások csak később, már a Bethlen-kormány lemondása után indultak meg intenzíven. Ennek részletes vizsgálata pedig már egy másik kutatás tárgya lesz.

²⁰² BFL, VII.5.c 3635/1932. 10. doboz, Fery Tibor tanúvallomása. A táblabírószáki tárgyalás jegyzőkönyve, 1935. szeptember 1., 9.

²⁰³ Előőrs, 1930/38. 6. Dr. Zsigárdy István: *Emlékezés Vass Józsefre II.*

²⁰⁴ KN, 1927: XXXII. 451. ülés (1930. december 17.), 369–374.

²⁰⁵ Uo. 371.

VII. Összegzés

Vass József miniszterelnök-helyettesi tisztségének jelentőségét áttekintve megállapítható, hogy a népjóléti miniszter – elsősorban személyes tulajdonságai révén – sok tekintetben rendkívül fontos szerepet töltött be a Bethlen-kormány működésében. A vizsgált szempontok alapján ezeket úgy lehet „kategorizálni”, hogy Bethlen számára egyrészt politikai tehetségénél és egyben lojális, mégis kritika megfogalmazásától sem tartó személyiségénél fogva egyfajta – mindenekelőtt belpolitikai és gazdasági – tanácsadó szerepet töltött be a kormányfő mellett. Másrészt szokatlan munkabírása révén a miniszterelnök-helyettesi tisztséggel járó politikai és adminisztratív jellegű feladatok átvállalásával jelentősen megkönnyítette az évek előrehaladtával a „kisebb ügyek” iránt egyre kevesebb érdeklődést tanúsító és egyre fáradtabb miniszterelnököt, s ezzel lehetővé téve számára, hogy a külpolitikai kérdésekre koncentrálhasson.

A politikai élet egyéb tényezői, elsősorban az ellenzéki pártok számára Vass egyrészt kiegyensúlyozó, „békítő”, a konfliktusokat elsimítani igyekvő és kapcsolattartó szerepet töltött be, mindezt úgy, hogy sohasem keresztezte Bethlen szándékait, és egyes esetekben maga is harcias magatartást tanúsított az ellenzékkel szemben. A kormány céljait és érdekeit mindig megvédve, pusztán retorikájával, illetve gesztusaival sikerült az évtized több kritikus helyzetében is enyhíteni tudta a súlyos politikai feszültségeket. Másrészt kapcsolatrendszerével, a keresztény pártokkal és a katolikus egyházi hierarchiával, valamint a budapesti főpolgármesterrel fontos támogatókat biztosított Bethlen számára. Kiváló politikai érzéke ebből a szempontból is lényegesnek bizonyult, különösen a keresztény párttal való viszonyában, amelynek kormány melletti hűsége és nehéz helyzetekben való kitartása nem kis mértékben Vass tevékenységének volt köszönhető.

Társadalmi szempontból talán még fontosabb és sajátosabb volt Vass szerepe és jelentősége. A sajtóval való jó kapcsolata, szónoki tehetsége és személyes népszerűsége ugyanis igen előnyösen különböztette meg őt a kormányfő személyiségétől. A miniszterelnök-helyettes jelentősége így különösen megmutatkozott a bethleni rendszer társadalmi bázisának valamint legitimitációjának biztosításában és stabilizálásában. Mindemellett pedig, ahogy politikai szempontokból, úgy a kormány népszerűsége tekintetében is igyekezett kritikus időszakokban beszédeivel, személyes jelenlétével a kabinet és személyesen Bethlen megsegítésére, pozíciójának megerősítésére sietni. Mindezeket a szempontokat, tulaj-

donságokat összevetve megállapítható, hogy Vass József nem elhanyagolható mértékben járult hozzá a bethleni konszolidáció megvalósításához, illetve az évtized második felében a rendszer stabilitásának, legitimitásának biztosításához és növeléséhez.

A jelen tanulmány csak rövid áttekintést kívánt nyújtani Vass szerepéről, az egyes felvetett szempontok külön-külön is további, részletes kutatásokat igényelnek. Tevékenységének és jelentőségének pontos feltérképezéséhez pedig elengedhetetlen életének és politikai pályájának részletes feldolgozása, a dolgozat megállapításait és következtetéseit csak így lehet megerősíteni vagy árnyalni. Minderre már csak azért is szükség van, mert az már ebből az áttekintésből is megállapítható, hogy Vass pályájának feltárása nagymértékben bővítheti a bethleni konszolidációval kapcsolatos ismereteinket. Vass személyének és népjóléti miniszteri tevékenységének részletes feldolgozása és alaposabb ismerete jelentős mértékben hozzájárulhat ugyanis annak a Gyáni Gábor által felvetett kérdésnek a megválaszolásához, „hogyan ténylegesen mi konszolidálta – társadalmi tekintetben – a Horthy-rendszert, azon belül magát a Bethlen-érát”.²⁰⁶

²⁰⁶ Gyáni, 2014: 107.

VIII. Mellékletek

1. táblázat: Vass József miniszterelnök-helyettesi tisztségének időszakai és okai
(a Budapesti Közlöny és politikai napilapok alapján)

Időszakai			A miniszterelnök távollétének oka
1921			
október 9.	-	október 16.	külföldi út (Velence)
december 26.	-		
1922			szabadság
	-	január 2.	
január 11.	-	január 14.	külföldi út (Bécs)
1923			
szeptember 1.	-	október 8.	külföldi út (Genf)
december 6.	-		
1924			külföldi út (Párizs)
	-	január 2.	
január 11.	-	január 29.	külföldi út (London)
július 19.	-	szeptember 30.	szabadság
1925			
február 4.	-	február 15.	külföldi út (Genf)
május 30.	-	június 15.	külföldi út (Genf)
június 19.	-	szeptember 14.	betegség, majd szabadság
szeptember 19.	-	szeptember 28.	szabadság
december 1.	-	december 13.	külföldi út (Genf)
december 18.	-	december 24.	szabadság
december 27.	-	december 31.	szabadság
1926			
március 2.	-	március 20.	külföldi út (Genf)
május 28.	-	június 15.	külföldi út (Genf)
július 6.	-	szeptember 29.	szabadság
1927			
április 1.	-	április 20.	külföldi út (Róma)
július 4.	-	október 4.	szabadság
december 1.	-	december 14.	külföldi út (Genf)
1928			
április 5.	-	április 11.	külföldi út (Milánó)
július 17.	-	október 4.	szabadság
december 2.	-	december 17.	külföldi út (Genf)
1929			
március 22.	-	április 8.	külföldi út (Brioni)
május 30.	-	június 18.	külföldi út (Madrid)
július 14.	-	október 3.	szabadság
1930			
január 2.	-	január 27.	külföldi út (Hága)
február 16.	-	március 3.	külföldi út (Párizs)
március 24.	-	április 7.	külföldi út (Párizs)
április 9.	-	április 23.	külföldi út (Róma)
június 14.	-	június 25.	külföldi út (London)
július 13.	-	szeptember 8.	szabadság

2. táblázat. A Vass József elnöklete alatt megtartott minisztertanácsok száma és aránya, 1925-1930
(a minisztertanácsi jegyzőkönyvek és a sajtó alapján)

Év	Összes minisztertanács száma	A Vass elnöklete alatt megtartott minisztertanácsok száma	%
1925	47	20	42,6
1926	39	8	20,5
1927	50	14	28
1928	44	13	29,5
1929	50	16	32
1930	32	13	40,6

IX. Felhasznált források és irodalom

Források

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.5.c. Budapesti Királyi Büntető Törvényszék iratai. Büntető perek iratai

XIV.31. Harrer Ferenc iratai

Esztergomi Prímási Levéltár (EPL)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 26 A miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai

K 27 Magyar Nemzeti Levéltár országos Levéltára. K 26. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (online elérés:

<http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>

Utolsó letöltés: 2019. április 4.)

K 428 MTI „könyomatos” hírek (online elérés:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/

Utolsó letöltés: 2019. január 9.)

K 429 Kozma Miklós iratai (mikrofilmen: X 66)

K 468 Bethlen István iratai

K 589 Kormányzó félhivatalos iratai (mikrofilmen: X 4253)

X 5049 Political Departments (FO 371)

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

I. 658. Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP), Szociáldemokrata Párt (SZDP) iratai

Napilapok, folyóiratok

8 Órai Újság, 1929

Budapesti Hírlap, 1921, 1922, 1925, 1930

Budapesti Közlöny, 1922, 1923

Délmagyarország, 1927

Egri Népszerűség, 1928

Előőrs, 1930

Az Est, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929

Esti Kurír, 1925, 1926

Magyar Hírlap, 1928

Magyarország, 1925, 1926, 1928, 1930

Magyarság, 1927, 1929, 1930

Népszava, 1920, 1925, 1926, 1930

Nyírvidék, 1928

Pesti Napló, 1920, 1923, 1924, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930

A Sajtó, 1927

Szózat, 1925

Új Nemzedék, 1929

(Az) Újság, 1920, 1924, 1928, 1929, 1930

Világ, 1925

Korabeli nyomtatott források

Fenyő, 1937

Fenyő Miksa: *Bethlen István*. Budapest, Cobden Szövetség, 1937.

FN, 1927

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. Budapest, Athenaeum, 1927–1931.

KN, 1927

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Budapest, Athenaeum, 1927–1931.

MRT, 1925

Magyarországi Rendeletok Tára. 1925. Budapest, M. Kir. Belügyminisztérium, 1926.

Mester, 1929

Mester János: *A Collegium Germanicum-Hungaricum és Vass József*. Budapest, Szent István Társulat, 1929.

Móricz, 1929

Móricz Pál: *Probászka püspöke szivárvány-hídján. Vass József nagyprépost-miniszter életemunkája*. Budapest, Szerző kiadása, 1929.

Népszövetség, 1918

A Katholikus Népszövetség tíz éve 1908–1918. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1918.

NN, 1920

Az 1920. február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. Budapest, Athenaeum, 1920–1922.

NN, 1922

Az 1922. június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. Budapest, Athenaeum, 1922–1926.

Vass, 1928.

Vass József: *A magyar szociálpolitika útjai. Záróbeszéd.* Budapest, Egységes Párt, 1928.

Vass, 1930

Vass József: Ifjúság és közélet. In: *Az új magyar generáció problémái. Az Országos Széchényi Szövetség előadássorozata 1930. január – március.* Budapest, Centrum Kiadóvállalat, 1930. 5-24.

Veress, 1917

Veress Endre (Közreb.): *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Roma. Collegium Germanicum et Hungaricum. 1. Matricula: 1559-1917.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1917.

Forráskiadványok, forrásközlések, adattárak

Ádám, 2013

Ádám Magda (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1928–1932.* Budapest, MTA BTK TTI, 2013.

Bölöny, 1978

Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1975.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

Budai Balogh, 1983

Budai Balogh Sándor: Szabó Dezső bizalmas levelei. Az író egy évének története (1928) – az utolsó franciaországi utazás. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1983/5. 536–547.

Frenyó, 2005

Frenyó Zoltán (Szerk.): *Probászka Ottokár: Modern pünkösöd. Válogatott írások.* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2005.

Karsai, 1976

Karsai Elek (Szerk.): *A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927 január – 1931 augusztus 24.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976.

Klestenitz, 2016

Klestenitz Tibor (Vál. jegyz. bev. tan.): *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1900–1913. Válogatott beszédek és tudósítások.* Budapest, MTA BTK TTI, 2016.

Nemes, 1956

Nemes Dezső (Szerk.): *A fasiszta rendszer kiépítése és a népnem Magyarországon 1921–1924.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1956.

Szekeres, 1972

Szekeres József (szerk.): *Források Budapest történetéhez 1919–1945.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1972.

Szinai–Szűcs, 1962

Szinai Miklós – Szűcs László (szerk. és bev.): *Horthy Miklós titkos iratai.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962.

Szinai–Szűcs, 1972

Szinai Miklós – Szűcs László (S. a. r. bev. jegyz.): *Bethlen István titkos iratai.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972.

Thomas, 2014

Albert Thomas: Utazás Bécs – Budapest – Belgrád – Athén. Napi jegyzetek. Ford. Bódy Zsombor. *Aetas* 2014/3. 352–370.

Visszaemlékezések

Féja, 1982

Féja Géza: *Lapszélre.* Szerk. Győri János. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.

Fenyő, 1962

Fenyő Miksa: Bethlen István. *Új Látóhatár* 1962/3. 250–268.

Giczi, 2005

Giczi Zsolt: Egy evangélikus püspök kora magyar társadalmáról és állami vezetőiről. Raffay Sándor önéletrajzi írásából. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica* 2005.

41–61.

Gratz 1930.

Gratz Gusztáv: Vass József. *Magyar Szemle* 1930/10. 200–204.

Gratz, 2001

Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Szerk., jegyz., utószó Paál Vince. Budapest, 2001.

Harrer, 1968

Harrer Ferenc: *Egy polgár élete I.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1968.

Kornfeld, 2006

Kornfeld Móric: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok.* Közread. Széchenyi Ágnes. Budapest, Corvina Kiadó, 2006.

Nyisztor, 1962

Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújódása.* Bécs, OMC, 1962.

Nyisztor, 1974

Nisztor Zoltán: *Vallomások magamról és kortársaimról.* München, Mikes Kelemen Kör, 1974.

Talpassy, 1971

Talpassy Tibor: *A boltak visszajárnak.* Budapest, Magvető, 1971.

Östör, 2010

Östör József: *Közpályám. Politikusi életút a két világháború korából.* S. a. r. bev. és jegyz. Tóth Imre. Győr - Sopron, Győr – Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2010.

Varannai, 1989

Varannai Aurél: *Toll és bilincs. Egy liberális újságíró története.* Szerk. Detre Józsefné. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1989.

Vázsonyi, 2015

Vázsonyi Vilmosné: *Egyszer volt... Emlékirat 1947-ből.* Szerk., s. a. r. és jegyz. Sipos András – Zeke Gyula. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2015.

Zsitvay, 1999

Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékiratai. Szerk. Sipos Péter. Budapest, Ráday Gyűjtemény – Palatinus Könyvkiadó, 1999.

Szakirodalom

Ablonczy, 2008

Ablonczy Balázs: A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. *Múltunk* 2008/1. 29–56.

Bartha, 2017

Bartha Ákos: Egy lovagiatlan ügy. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Dezső afférja(i). *Új Nézőpont* 2017/3. 51–78.

Bartha, 2019

Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. Budapest, MTA BTK TTI, 2019.

Benkéné, 2013

Benkéné Jenőffy Zsuzsanna: Vass József – eredményes miniszter, püspökjelölt és botrányhős a Horthy-korszakban. *www.tortenelemportal.hu* (<https://tortenelemportal.hu/2013/04/vass-jozsef/> – Letöltés: 2019. június 11.)

Bódy, 2010

Bódy Zsombor: *Az ipari munka társadalma. Szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2010.

Borsányi 1986 .

Borsányi György: *Válságévek krónikája. Az 1929–1933-as gazdasági világválság hatása Magyarországon*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1986.

Csizmadia, 1966

Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

Csizmadia, 1977

Csizmadia Andor: *A szociális gondolkodás változásai Magyarországon*. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1977.

Dévényi, 1977

Dévényi Ivánné: Csernoch János tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első éveiben. *Századok* 1977/1. 48–78.

Egresi, 2008

Egresi Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon – Nézetek, programok és törvények, 1919-1939*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

Fazekas, 2005

Csaba Fazekas: Collaborating with Horthy: Political Catholicism and Christian Political Organisations in Hungary. In: Wolfram Kaiser – Helmut Wohnout (szerk.): *Political Catholicism in Europe 1918–1945. I.* London, Routledge, 2005. 160–177.

Gergely, 1977a

Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.

Gergely, 1977b

Gergely Jenő: *A politikai katolicizmus 1890–1950.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.

Gergely, 1993

Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944).* Budapest, Typovent Kiadó, 1993.

Gergely, 2001

Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép.* Budapest, Vince Kiadó, 2001.

Gergely–Schönwald, 1978

Gergely Ernő – Schönwald Pál: *A Somogyi – Bacsó gyilkosság.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978.

Gyáni, 2014

Gyáni Gábor: Társadalom és szociálpolitika. In: In: *Gróf Bethlen István és kora.* Budapest, Osiris Kiadó, 2014. 97–108.

Győri, 1959

Győri Imréné (szerk.): *Régi jó világ. A Horthy-korszak nagy panamáiból.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1959.

Gyurgyák, 2014

Gyurgyák János: Bethlen István a viták keresztüzében. In: *Gróf Bethlen István és kora.* Budapest, Osiris Kiadó, 2014. 185–206.

Hamerli, 2017

Hamerli Petra: A Trianont követő „zűrzavar” Lorenzo Schioppa apostoli nuncius szemével. *Egyháztörténeti Szemle* 2017/2. 80–96.

Hámori, 2003

Hámori Péter: A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei. Az agrárszegénység képének megváltozása az alföldi agrármozgalmak idején. *Századok* 2003/1. 3–42.

Hámori, 2011

Hámori Péter: A Horthy-korszak legnagyobb korrupciós pere. *HVG* 2011/18. 48–49.

Hatos, 2018

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

Horváth, 1980

Horváth Miklós (szerk.): *Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

Karsai, 1967

Karsai Elek: *A budai Sándor-palotában történt 1919–1941.* Budapest, Táncsics Könyvkiadó, 1967.

Katona, 2001

Katona Attila: Az elszalasztott lehetőség? Öt tételben az elmaradt 1921-es szombathelyi egyetemalapításról. *Vasi Szemle* 2001/5. 594–614.

Klestenitz, 2013

Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932.* Budapest, CompLex Kiadó, 2013.

Kovrig, 1954

Kovrig Béla: *A magyar társadalompolitika.* New York, Magyar Nemzeti Bizottmány Vallás és Közoktatásügyi Bizottsága, 1954.

Kövér, 1987

Kövér György: Egy magánbankár a XX. században – Krausz Simon. *Valóság* 1987/9. 56–62.

Kövér, 2014

Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2014.

Laczkó, 1968

Laczkó István: *A magyar munkás- és társadalombiztosítás története.* Budapest, Táncsics Könyvkiadó, 1968.

László T., 2005

László T. László: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945* (fordító: Molnár Piroska). Budapest, Szent István Társulat, 2005.

Mann, 2005

Mann Miklós: *Magyar oktatási miniszterek 1848–2002*. Budapest, Önkönet, 2005.

Mazzoleni, 2006

Gianpietro Mazzoleni: *Politikai kommunikáció* (fordító: Szokács Kinga). Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

Merkovity, 2012

Merkovity Norbert: *Bevezetés a hagyományos és az új politikai kommunikáció elméletébe*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2012.

Mózessy, 1997

Mózessy Gergely: *Egyetemi lelkeszségek Magyarországon a 20. század első felében. A katolikus egyetemi lelkeszségek története*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 1997.

Ormos, 1990

Ormos Mária: *„Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*. Budapest, Pannónia Könyvek, 1990.

Ormos, 2000

Ormos Mária: *Egy magyar médiavevő. Kozma Miklós*. I-II. Budapest, PolgArt Könyvkiadó, 2000.

Paksy, 2006

Paksy Zoltán: *Politikai küzdelmek Zala megyében a két világháború között I. 1918–1931*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2006.

Petrák, 1978

Petrák Katalin: *A szervezett munkásság küzdelme a korszerű társadalombiztosításért*. Budapest, Táncsics Könyvkiadó, 1978.

Püski, 2006

Püski Levente: *A Horthy-rendszer*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2006.

Romsics, 1999

Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

Rónay 2015.

Rónay László: *Katolikus reneszánsz. Arcképek a magyar katolikus megújulás korából.* Budapest, Szent István Társulat, 2015.

Salacz, 2002

Salacz Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon.* Budapest, Argumentum Kiadó, 2002.

Sipos B., 2004

Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás: nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

Sipos J., 2014

Sipos József: Bethlen dunántúli kampánykörútja és eredményei 1922-ben. *Acta universitatis Szegediensis. Acta historica* 2014. 121–138.

Spannenberger, 2006

Norbert Spannenberger: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939 – Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“.* Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006.

Spannenberger, 2010

Spannenberger Norbert: A politikai katolicizmus. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Budapest, Osiris Kiadó, 2010. 186–213.

T. Kiss, 2002

T. Kiss Tamás: *Fordulatok – folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról 1867-2000.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.

Tímár, 1995

Tímár István: A bethleni konszolidáció „szürke eminenciása” – Vass József politikai pályafutásának vázlata. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények* 1995/4. 67–73.

Tóth, 2017

Tóth Krisztina: Prohászka Ottokár jelöltsége a kalocsai érseki székre. A püspökkinevezések gyakorlatának próbája a király nélküli királyságban vatikáni levéltári források alapján. In: Mózes Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2015–2017.* Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2017. 320–355.

Turbucz, 2015

Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz – 1919–1944.* Budapest, MTA BTK TTI, 2015.

Varsányi, 2008

Varsányi Erika: Ripka Ferenc. In: Feitl István (szerk.): *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008. 67–74.

Vida, 1986

Vida István: Egy korszak mérlegéhez. *Katolikus Szemle* 1986/3. 211–220.

Vonyó, 2017

Vonyó József: Az életrajzok népszerűsége. A biográfus lehetőségei és nehézségei. Előszó gyanánt. In: Vonyó József (szerk.): *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2017. 9–22.